

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA
USMJERENJE: UPRAVLJANJE DRŽAVOM**

**UTICAJ POLITIKE NA MUZIČKO STVARALAŠTVO U
BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU OD 2015. DO 2019.
GODINE**

-magistarski rad-

Kandidatkinja

Amela Frljučkić

Broj indexa: 88/II-UPD/18

Mentorica

Doc. dr. Sarina Bakić

Sarajevo, septembar 2020.

UNIVERZITET U SARAJEVU

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

ODSJEK POLITOLOGIJA

USMJERENJE: UPRAVLJANJE DRŽAVOM

**UTICAJ POLITIKE NA MUZIČKO STVARALAŠTVO U
BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU OD 2015. DO 2019.
GODINE**

-magistarski rad-

Kandidatkinja

Amela Frljučkić

Broj indexa: 88/II-UPD/18

Mentorica

Doc. dr. Sarina Bakić

Sarajevo, septembar 2020.

Zahvalnica

Srdačno se zahvaljujem mentorki doc.dr. Sarini Bakić koja me je snažno podržala u izboru ove teme. Tokom čitavog procesa pisanja rada pružala mi je veliku podršku, sjajne smjernice i puno ljubavi. Svojim profesionalnim, a ujedno i veoma toplim odnosom učinila je da čitav ovaj izazovni proces pisanja rada bude lijep i relaksiran.

Zahvaljujem joj što je svojom energijom, razumijevanjem i dobrotom osvijetlila moj put ka daljem bavljenju naukom.

Također se zahvaljujem svom prijatelju Marku Šaranoviću, mladom antropologu sa kojim sam provela desetine sati razgovarajući o svom radu i koji mi je svojim konstruktivnim savjetima i prijateljskom podrškom značajno olakšao pisanje.

Veliku zahvalnost upućujem svima koji su pristali da učestvuju u istraživanju.

Svim svojim asistentima/cama, docentima/cama, profesorima/cama kao i osoblju fakulteta veliko hvala na svemu čemu su me naučili u toku školovanja.

Najveća zahvalnost ide mojoj porodici: rahmetli ocu Feridu, majci Mirsadi i sestri Mersihi. Ne postoje riječi kojima mogu izraziti zahvalnost za to što ste mi dali krila da budem ono što jesam, što ste podržavali moje školovanje svih ovih dvadeset godina i što podržavate moju umjetničku karijeru.

Hvala na bezuslovnoj ljubavi.

Hvala i mojoj „produženoj“ porodici- mojim prijateljima, sjajnim ljudima koji su mi bezbroj puta dali snažan „vjeter u leđa“. Povlaštena sam što vam mogu biti prijateljica.

Naposlijetku, hvala svima onima koji su svojom lijepom riječju, pogledom podrške, šalom, osmijehom i zagrljajem uljepšali moje studentske dane.

Feridu Frljučkiću,

mom rahmetli ocu, prvom učitelju politike, velikom i dobrom čovjeku

SADRŽAJ

UVOD	1
I TEORIJSKE OSNOVE RADA	3
II METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA.....	5
1. Problem istraživanja	5
2. Predmet istraživanja	5
<i>2.1 Kategorijalno pojmovni sistem</i>	6
3. Ciljevi istraživanja	9
<i>3.1 Naučni cilj</i>	9
<i>3.2 Društveni cilj</i>	9
4. Sistem hipoteza	10
<i>4.1 Generalna hipoteza</i>	10
<i>4.2 Posebne hipoteze</i>	10
<i>4.3 Sistem varijabli i indikatora</i>	10
<i>Nezavisne varijable</i>	10
<i>Zavisne varijable</i>	10
5. Metode istraživanja.....	11
6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	11
7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja	12
PRVI DIO.....	13
KULTURA I KULTURNE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI	13
<i>1. Značenje kulture u teoriji</i>	13
<i>2. Kulturna strategija, organizacija i ulaganja u kulturne institucije u Bosni i Hercegovini</i>	18
<i>3. Povezanost nacionalnog identiteta, kulture i kulturnih politika.....</i>	27
DRUGI DIO	32

MUZIKA U POLITIČKOJ SFERI	32
4. <i>Muzika kao sredstvo izražavanja političkog mišljenja</i>	32
5. <i>Državni intervencionizam i muzika</i>	38
TREĆI DIO.....	44
EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE: POVEZANOST MUZIKE I POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	44
6. <i>Muzika kao prikaz društvene i političke realnosti u Bosni i Hercegovini</i>	44
7. <i>Muzika kao bunt u Bosni i Hercegovini</i>	52
8. <i>Društveno-političke poruke u pjesmama i savremenim kompozicijama u Bosni i Hercegovini....</i>	57
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	64
BIBLIOGRAFIJA	68
PRILOZI.....	73
Biografija kandidatkinje.....	74
IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA	75

UVOD

Uticaj politike na muzičko stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini u periodu od 2015. do 2019. godine predstavlja interdisciplinarnu temu koja za cilj ima analizu veza između politike i muzike s dva aspekta: 1) analiza uticaja politike putem instrumenata kulturnih politika na kulturu uopšte s posebnim osvrtom na muziku; 2) analiza stvarnog uticaja muzike na društvo i politiku. Analiziraće se poruke društveno-angažovane muzike, odnosno uloga pjesama sa društveno-angažovanim tekstovima kao i uloga savremenog umjetničkog muzičkog stvaralaštva akademskih kompozitora u Bosni i Hercegovini gledano sa političkog aspekta.

Pojmovi politike i muzike se rijetko povezuju uglavnom zato što je muzika shvaćena kao razonoda koja ponekad i služi kao bijeg od političke stvarnosti. Ipak, muzika, odnosno poruke koje se šalju putem tekstova mogu služiti za čitanje te stvarnosti te zbog toga se ne treba zanemariti i taj aspekt. S druge strane politika putem kulturnih politika utiče na kulturu kroz koju se mogu čitati dominantne društvene vrijednosti. Podržavanjem određenih muzičkih projekata kao i favorizacijom određenih muzičara institucije i pojedinci u čijim rukama je moć odlučivanja i raspoređivanja novca šalju poruke o poželjnim vrijednostima kada je muzika u pitanju. Zbog toga je važno znati gdje i kome ide novac kada je u pitanju sufinansiranje muzičkih događaja te će se u ovom radu na konkretnom primjeru u slučaju tri konkursa za sufinansiranje napraviti analiza kulturno-političkih prefencija kada je muzika u pitanju.

Kada je odnos između umjetnosti i vlasti u pitanju muzikolog Ivan Čavlović navodi: „Zapravo nema kulture, a posebno umjetnosti, bez podrške vlasti. Umjetnost je izuzetno skupa djelatnost, nju finansirati može samo vlast koja ima novac i volju za umjetnost. I tu onda počinje vrzino kolo međuvisnosti vlasti i umjetnosti. Bilo bi idealno, da vlast podržava, ali ne koristi umjetnost za vlastitu promociju i da vlastitoj promociji, na kraju, nije potrebna vrhunska umjetnost, već njen fabrikant. Ali, vlasti je potrebna vrhunska umjetnost. Problem je, međutim, u tome što vlast ne poznaje vrhunsku umjetnost već njen fabrikant“ (Čavlović, 2016:114). U radu će se govoriti i o podršci razvoju umjetničke muzike koja bi tradicionalno¹ trebala imati podršku prosvijećenog dijela građanstva kao najveće nematerijalno dobro koje ostaje. Putem istraživanja će se doći do zaključka da li bosanskohercegovačka vlast podržava umjetnost i umjetnike.

¹ Ovo se odnosi prije svega na mecene koje su stotinama godina podržavale rad umjetnika (pa čak i danas u nekim slučajevima), a potom i državne institucije koje su stvaranjem modernih država zadužene za brigu o kulturi i koje trebaju pomagati umjetnost.

Pored referenciranja na važne strane i domaće teoretičare i njihove poglede na kulturu, umjetnost i muziku u ovom radu će se izložiti rezultati empirijskog istraživanja sprovedenog putem intervjuja. Ispitanici su muzičari različitih generacija, predstavnici više muzičkih žanrova kao i novinari koji se u svom radu bave i pitanjima kulture u Bosni i Hercegovini. Analizom Strategije razvoja kulture Bosne i Hercegovine, rezultata konkursa za sufinansiranje događaja od značaja za kulturu, istraživanja koje se bave pitanjima kulturnog ukusa građana Bosne i Hercegovine te saznanjima dobijenim putem istraživanja sprovedenog u okviru ovog rada doći ćemo do zaključaka i potvrditi/odbaciti postavljene hipoteze.

Period od 2015. do 2019. godine je uzet sa namjerom da se dobiju rezultati koji pokazuju aktuelno stanje kada je u pitanju ova problematika u Bosni i Hercegovini da bi se dobijeni rezultati mogli potencijalno odmah koristiti u cilju poboljšanja pozicije kulture, muzike i muzičkih stvaraoca. Naravno, u cilju usporedbe i ocjene uspješnosti kulturnih politika navodili su se i primjeri dokumenata i događaja koji nisu nužno vezani za ovaj period, ali su mu blisko prethodili i važni su za dobijanje cjelokupne slike.

Iako je činjenica da ni jedno istraživanje pa tako ni ovo ne može biti dovoljno sveobuhvatno da istraži sve probleme koje se pojavljuju u nekoj naučnoj ili umjetničkoj oblasti smatramo da rezultati ovog istraživanja kao i problemi koji su primjećeni (a o čemu će biti detaljno rečeno u nastavku rada) mogu biti uzeti kao polazna tačka za slična istraživanja.

I TEORIJSKE OSNOVE RADA

Veze između politike i muzike kao i uticaj politike na muzičko stvaralaštvo spada u slabo istraživanu oblast u Bosni i Hercegovini što kao rezultat ima postojanje malog broja savremenih naučnih radova koji istražuju ovu problematiku. Uzrok deficita naučnih radova iz ove oblasti u Bosni i Hercegovini je generalno nezavidna pozicija nauke i kulture u državi i manjak interesovanja i javne podrške za naučna istraživanja. Obrazovne i kulturne institucije u Bosni i Hercegovini bi ubuduće trebale dati podršku istraživanjima koja bi se bavila muzikom u interdisciplinarnom kontekstu što bi rezultiralo većim brojem naučnih radova koji (ako bi im bila data važnost) bi mogli poboljšati opšte stanje kada je muzika u pitanju. Odnosno, ako bi rezultati istih bili i konkretno primjenjivani, a ne postojali samo na papiru mogli bi da budu jako korisni kako za obrazovanje uopšte tako i za oblikovanje kulturnih politika.

Shodno primijećenoj potrebi za interdisciplinarnim istraživanjima muzike ovaj rad se zasniva na interdisciplinarnom pristupu kojim će se istraživanoj temi prići sa stajališta više humanističkih nauka kao što su kulturologija, politologija, sociologija i muzikologija. Ovaj sveobuhvatan pristup je neophodan jer je muzika fenomen koji ne egzistira sam po sebi već je pod konstantnim uticajem brojnih vanjskih faktora koji utiču na sadržaje muzičkih djela. Istraživanje povezanosti muzike sa ostalim društvenim fenomenima je neophodno jer jedino kritičkim pristupom više znanstvenih disciplina može se pronaći u suštinu problematike povezanosti politike i muzike.

Neki od najstarijih radova koji su sačuvani do danas koji su se bavili vezom između muzike i politike kao i uticajem muzike na društvo i državu su Platonova *Država* i *Zakoni*. Tako Platon u djelu *Država* savjetuje državniku da ozbiljno prate muziku i naglašava ulogu muzičkog obrazovanja. Dalje, govori o muzici kao osnovi obrazovanja i nalazi vezu između načela muzike i državnih zakona te kaže „da se načela muzike ne mogu nigde dotaći, a da se pri tom ne pokolebaju i najviši državni zakoni“ (Platon, 424c). Muzika je i vjekovima poslije Platona i dalje dio interesovanja velikih filosofa², s tim što su se naravno u skladu sa istorijskim promjenama i promišljanja u vezi muzike promijenila. Tako Theodor Adorno kao svjedok velikih promjena u muzičkoj estetici XX vijeka u djelu *Filozofija nove muzike* ukazuje na mane „lake“ muzike i govori o „diktatu profita nad kulturom“ i o „iskustvu muzike uopće“. Sam Adorno je bio poklonik avangardne muzike, a na osude iste u ovom djelu je odgovorio na sledeći način: „reduciranje avangardne muzike na njeno društveno projeklo i njenu

² Kant, Schelling, Nietzsche, Adorno i dr.

društvenu funkciju nikad se ne uzdiže iznad neprijateljskog i nediferentnog zaključka da je ona građanska, dekadentna i luksuz“ (Adorno, 1968:54). Njegova zapažanja su itekako aktuelna i za Bosnu i Hercegovinu kada je u pitanju vrednovanje muzike, pogotovo umjetničke muzike koja se često doživljava kao strana i daleka, a čije će stanje biti analizirano u trećem dijelu ovog rada.

U drugom dijelu ovog rada se navode različite teorije koje su definisale i objasnile pojam kulture, ali i uticaj iste na društvo. Eliot govori o značaju kulturne kohezije, dok potpuno suprotan i posebno kritičan osvrt na kulturu daje Frojd u djelu *Nelagodnost u kulturi*. Frojd ocjenjuje da bi čovjek bio sretniji bez kulture jer smatra da je prilagođavanjima kulturnim pravilima dovelo do ljudske neuroze. Pored navedenih teoretičara pri definisanju pojma kulture koriste se i najznačajnija djela iz oblasti kulture autora kao što su Tylor, Moren, Giddens i drugi. Obzirom na to da je ovaj rad usmjeren na analizu aktuelne problematike, odnosno na uticaj politike na muzičko stvaralaštvo u periodu od 2015. do 2019. godine u cilju osvrta na uspješnost kulturnih politika u Bosni i Hercegovini kao jedan od temeljnih dokumenata koristiće se *Strategija razvoja kulture u BiH* koja je objavljena 2008. godine i predstavlja vodič po kojem se trebala razvijati kultura u proteklih 12 godina na državnom nivou.

Da bi se vidjelo kakav je uticaj navedena Strategija imala na kulturne politike u ovom radu ćemo se se osvrnuti i na generalnu recepciju kulture građana Bosne i Hercegovine, odnosno na rezultate istraživanja muzičkog ukusa građana Bosne i Hercegovine koji su navedeni u okviru doktorske disertacije Sarine Bakić. Poznavanje kulturnog ukusa građana je važno jer bi isti trebao imati uticaj na kreiranje kulturnih politika koje svakako da utiču i na muziku i muzički razvoj. Kada su u pitanju muzikološki radovi koristiće se djela muzikologa Ivana Čavlovića u kojima pravi istorijske osvrte na muziku, ali i problematizira savremena pitanja nacionalnog u muzici u Bosni i Hercegovini.

II METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1. Problem istraživanja

O značaju muzike za jedno društvo pisali su mnogi, a još u Antičkoj Grčkoj Platon je rekao: „Što je u državi bolja muzika, bolja će biti država.“ Zbog toga je jako važno znati kakva se muzika stvara u jednoj državi, šta se najviše sluša i koje se ideje promovišu putem tekstova, ali i šta spada u muzičku alternativu. Problem ovog istraživanja odnosi se na analizu inteziteta uticaja politike na nastanak i sadržaj muzičkih djela, kao i na uticaj politike na generalni razvoj muzičkog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini.

U ovom radu će se napraviti poseban osvrt na na žanrove društveno-angažovane i savremene umjetničke muzike, ali i analizirati generalno stanje muzičkog stvaralaštva. Akcenat je na ova dva žanra jer je prvi direktno politički angažovan, a žanr savremene umjetničke muzike koji se suštinski kritički odnosi prema društvu je značajan pokazatelj kulturnog nivoa jedne države koji se ogleda prije svega u percepciji važnosti savremenog kompozitorskog stvaralaštva kao umjetničkog produkta koji ostaje kao trajno dobro jedne države.

2. Predmet istraživanja

Politika i muzika su dio svakodnevnice ljudi širom svijeta. Još od primitivnih zajednica pa do danas muzika je zauzimala značajno mjesto u životima ljudi i bilo koji važniji događaj bio je nezamisliv bez muzike. U prvim zajednicama muzika je bila sredstvo približavanja Božanstvima tokom vjerskih obreda, a pored toga pjevanja su pratila i svakodnevne radnje (na primjer sjetve, žetve, rođenja, vjenčanja i sl.). Danas, značaj muzike nije ništa manji, samo je distribucija iste drugačija zahvaljujući modernim tehnologijama koje su nam omogućile da čujemo nova muzička djela bez obzira u kom dijelu svijeta su nastala. Takođe, važno je naglasiti da je muzika najprisutniji vid umjetnosti u životima svakog pojedinca danas te se i na taj način može adekvatno napraviti uvid koliko i politika utiče na nju.

Mijenjanja dominantnih kultura, političkih sistema, ideologija i sl. pratile su promjene i u muzičkom stvaralaštvu i muzičkoj estetici jer je sigurno da društveni fenomeni utiču na umjetnička djela, kako nekada, tako i danas. Umjetnici u svojim djelima često prikazuju svoje doživljaje dešavanja oko njih, te zbog toga povezanost političkih dešavanja i muzike je neupitna. Same političke odluke i akcije kreiraju našu svakodnevnicu i utiču na razvoj kao i na nastanak i sadržaj muzičkih djela. Između ostalog, muzika se koristi i kao sredstvo izražavanja političkih stavova koji mogu ići u pravcu podržavanja ili kritike sistema,

političkih aktera, političke kulture i sl. Kroz muziku se ukazuje na postojeće probleme u društvu, „prozivaju“ političari, njihove odluke i ponašanje, jednom riječju izražava bunt protiv svega lošeg u političkom odlučivanju i djelovanju. S druge strane muzika može biti korištena i u cilju izražavanja ljubavi prema domovini, ali takođe može biti korištena kao jedan od instrumenata za podršku vladajućim političkim strukturama i promociju raznih političkih ideologija i istom se na taj način može manipulisati. Predmet ovog istraživanja se odnosi na analizu uticaja politike na muzičko stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini u periodu od 2015. do 2019. godine. Uticaj se konkretno odnosi na to kako politika putem svojih instrumenata utiče na muzičko stvaralaštvo, te na koji način se muzika koristi kao sredstvo bunda u Bosni i Hercegovini.

2.1 Kategorijalno pojmovni sistem

Politika (grč. pólis grad, država) je zasigurno jedan od pojnova koji najviše koristimo kako u privatnoj sferi tako i u javnosti. Univerzalna definicija politike ne postoji već samo značenje ovog pojma varira zavisno od konteksta u kojem se upotrebljava.³ Politika je jedan od segmenata koji određuje život svakog čovjeka. Još u antičkoj Grčkoj Aristotel je označio čovjeka kao *zoon politicon-a* u djelu *Politika* rekavši “da je čovjek po naravi društvena životinja, i onaj koji je bez grada - zbog naravi a ne zbog slučaja - ili je nevaljao ili je bolji od čovjeka“ (Aristotel, 1253a 3-5). Ne možemo zamisliti čovjeka bez političke zajednice jer iako je naš intezitet interesa za politiku različit činjenica je da političke odluke utiču na sve nas bilo da u političkom odlučivanju učestvujemo aktivno ili da smo pasivni članovi političke zajednice na kojeg se reflektuju političke odluke i djelovanja.

Stepanov u knjizi *Uvod u politiku i politički sistem* (2008) vrši definisanje politike prema različitim kategorijama, a to su: „moć“, „interes“, „država“, „rukovođenje“, „hijerarhija/vlast“, „poredak“ ili „društveno uređenje“, „mir“, „sloboda“, „demokratija“, „konsenzus“, „procedura“, „konflikt“, „borba“ i „klasna borba“, „neminovnost“, „kompromis“, a definiše politiku i kao „praktičku filozofiju“ (Stepanov, 2008:39). Dalje, navodi da „strukturu savremenog pojma politike čini (politička): *vlast, moć, interes, potreba, nuda, vrednost, cilj sredstva*“ (ibid.). Hejvud u svojoj knjizi *Politika* (2004) navodi različite poglede na politike kao što su politika kao: umjetnost vladanja, javni poslovi, sporazum i saglasnost, moć i raspodjela resursa. Navedene klasifikacije su jedan od mogućih pristupa

³ Politika se može smatrati „suštinski spornim“ pojmom, u smislu da taj pojam ima veliki broj prihvatljivih ili opravdanih značenja (Hejvud, 2004:14).

definisanju ovog pojma, a po opsežnosti klasifikacija se vidi zašto nije moguće postojanje jedne ili bar manjeg broja definicija politike.

Politika se dijeli na tri dimenzije: polity, politics i policy. Oni su međusobno povezani i zajedno čine ono što u svakodnevnom životu podrazumijevamo pod pojmom politika.

Politi izražava institucionalni aspekt (dimenziju) politike: ustav i ustavni poredak društva, političke institucije, politički sistem, političke izbore, ljudska prava, političku kulturu i političku tradiciju, državu, teorijska stanovišta o državi, internacionalni aspekt politike i dr. *Politiks* je politička arena u kojoj se susreću i sukobljavaju različiti interesi, u kojoj se postižu politički kompromisi, u kojoj se postiže ili gubi politički legitimitet; to je realni „život politike“ i to su realne „političke bitke“. *Polisi* obuhvata „normativne predstave“ o sadržaju politike ili „kakva bi politika trebala da bude“ (Stepanov: 2008:39-41).

Nasuprot normativnim zahtjevima koja se bar u teoriji stavlјaju pred politiku u realnosti svjedočimo generalno negativnom stavu prema politici. U ovom slučaju se govori o politikanstvu, odnosno o korištenju politike kao sredstva za postizanje ličnih ciljeva, a ne postizanju opšteg dobra. U ovom pravcu čuveno je djelo italijanskog političkog filozofa Niccolò Machiavellia *Vladalac* (1513) napisano kao uputstvo Lorenzu de' Medici. Ovo djelo savjetuje vladaoca kako doći i ostati na vlasti bez posebnog osvrтанja na etička načela, odnosno kako koristiti dostupna sredstva za očuvanje vlasti.

Uticaj (lat. *Influere*-priliv) je pojam za koji se u Oxford English Dictionary navodi da se prvi put spominje u engleskom kao imenica oko 1374. godine i tek mnogo kasnije kao glagol 1658. godine. Po Powers-u „uticaj je količina moći koju pojedinac ima putem kontrole ili pristupa resursima relevantnim za predložene društvene akcije“ (Powers, 1967:155). Cox i Jacobs navode da „uticaj znači modifikacija ponašanja jednog aktora od strane drugog“ (Cox, Jacobs 1973:3). Pojam moći je povezan sa pojmom uticaja i podrazumijeva „kapacitet da se kontrolišu akcije drugih“. Takođe uticaj je različit i zavisi od više faktora kao što su: „bogatstvo, reputacija, umijeće u odnosima sa ljudima⁴, posebno znanje socijalnih sistema ili uzajamnih obaveza“ (Powers, 1967:155).

Uticaj politike je definisan kao „Postignuće (dijela) cilja aktera u političkom odlučivanju, koje je ili uzrokovano nečijom intervencijom ili očekivanjem donosioca odluka“ (Arts i Verschuren, 1999:413). Politički uticaj i moć su glavna sredstva kojima se služe politički akteri za postizanje svojih ciljeva. Kao što je prethodno navedeno, međusobno su povezani i

⁴ U originalu „handling people“

uspjeh postizanja ciljeva svakako da zavisi od količine uticaja i moći koju neko posjeduje. U Bosni i Hercegovini možemo govoriti o politizovanom društvu, odnosno o postojanju visokog stepena uticaja politike na sve životne aspekte, čak i one u koje politika ne bi smjela da se miješa i utiče na slobodu izbora i promišljanja. U kontekstu ovog rada akcenat će se staviti na uticaj politike na kulturu, sa posebnim ostvrtom na uticaju politike na muzičko stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini. Detaljna analiza uticaja politike na kulturu i muzičko stvaralaštvo se može pročitati u empirijskom dijelu ovog rada.

Muzika (*lat. Musica*) je za mnoge univerzalni jezik, dio naše svakodnevnice i naša emotivna potreba. Od doba primitivnih zajednica, starih civilizacija pa do danas muzika nije izgubila na značaju. Niče govori o muzici kao suplementu jezika, kaže da „muzika ujedinjuje sve kvalitete: može nas uzvisiti, preusmjeriti, razveseliti ili razbiti najtvrdja srca sa mekoćom melanholičnog tona... Bog nam je dao muziku da bi nas, prevashodno, vodila ka gore“ (Young, 2010:37). Niče ovim komentarom koji je napisan 1858. godine misli na crkvenu muziku uz koju je odrastao, a njegova prve kompozicije su bile duhovnog karaktera. Danas možemo govoriti o dominantnoj popularnosti svjetovnog (profanog) muzičkog stvaralaštva u odnosu na duhovno, međutim, to nije uvijek bilo tako. U životima primitivnih zajednica muzika je imala udjela u magijskim obredima, a prvi napjevi su bili veoma jednostavni. Vremenom su se razvijali i mijenjali urođenički napjevi te su se sve više razvijale kolektivne pjesme-plesovi, pojavljuju se lirski ugođaji, epika, kao i radne pjesme, pored toga dolazi do novih vrsta kao što su ratničke, pogrebne pjesme, zatim pjesme u čast ratnih žrtava, pjesme o slavi pojedinih herojskih ličnosti kao i ljubavne pjesme (Andreis, 1966:4-6). Od primitivnih zajednica pa do savremenog društva muzički izražaji su se mijenjali paralelno sa društvenim promjenama. O muzici kao „specifičnoj društvenoj aktivnosti“ govorи i antropologija koja...“muziku ne posmatra kao skup nota, zvuk, melodiju, niti kroz njene estetske vrednosti, već je tretira kao specifičnu društvenu aktivnost koja nastaje kao proizvod određene kulture, vremena i prostora,, (Ristivojević, 2013:11). Zbog toga autorica navodi da je neophodno „paralelno proučavati muziku i njenu „pozadinu“, odnosno kontekst iz kojeg proizilazi i koji jednim delom i konstruiše“ (ibid.).

Muzičko stvaralaštvo. U Antici nisu postojali pojmovi stvarati i stvaralac, zato što se u Antici napravila razlika po kojoj „umjetnik ne stvara, nego reproducuje i upravlja se prema zakonima, a ne prema slobodi“ (Lačević, 2002:9). Ova autorica u svom radu se osvrće na muziku u antičkoj Grčkoj za koju kaže da u ovom duhu nije „slobodna“ iz tog razloga što „melodije su bile propisane, osobito one za svečanosti i zabave imale su primjerен naziv

„nomoi“ što znači zakoni“ (Lačević, 2002:10). Ipak „u umjetnosti tek u 19. st. a u 20. st. izraz stvaralač se počinje primjenjivati na cijelu ljudsku kulturu“ (Lačević, 2002:11). Mušičko stvaralaštvo danas bi trebalo biti rezultat slobodnog promišljanja pojedinca koji sam odlučuje na koji način i za koju svrhu piše muziku. Generalno kazano pod mušičkim stvaralaštvom podrazumijevamo mušička djela/kompozicije koja su produkt kreativnog rada mušičkih stvaraoca, odnosno kompozitora/ki. XX vijek je poprilično interesantan kada je u pitanju mušičko stvaralaštvo zato što se raskidaju veze sa tradicionalnim pravilima i postavkama počev od „sloma“ tonaliteta do potpuno drugačijih pristupa kako stvaranju tako i slušanju muzike.

3. Ciljevi istraživanja

Svako istraživanje da bi bilo uspješno mora imati jasno definisane ciljeve. To su naučni i društveni ciljevi.

3.1 Naučni cilj

Obzirom na to da se radi o jednoj kompleksnoj i interdisciplinarnoj temi naučni cilj ovog rada je da se s naučnog stajališta analizira uticaj politike na mušičko stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini u periodu od 2015. do 2019. godine, potom da se na osnovu izvršene analize daju objašnjenja o tome kako političke odluke i rezultati istih utiču na promišljanja mušičkih stvaraoca, konkretno na autore koji se bave društveno-angažovanom muzikom i na autore savremene umjetničke muzike u Bosni i Hercegovini. Pored mušičara u istraživanje će biti uključeni i novinari i politolozi koji se bave kulturom.

3.2 Društveni cilj

Pored naučnog važni su i društveni ciljevi istraživanja koji su višestruki: ukazivanje značaja istraživanja ove i sličnih tema koje na području Bosne i Hercegovine nisu dovoljno istražene; informisanje stručne javnosti, medija kao i svih građana o rezultatima ovog istraživanja koje će odgovoriti na pitanja povezanosti politike i muzike u Bosni i Hercegovini, odnosno o načinima na koje političke odluke utiču na razvoj mušičkog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini; podizanje svijesti o značaju i uticaju društveno-angažovane muzike kao i savremene umjetničke muzike u Bosni i Hercegovini. Na poslijetku, putem ovog istraživanja

sve obrazovne i kulturne institucije će dobiti relevantno istraživanje koje mogu koristiti u svom radu.

4. Sistem hipoteza

4.1 Generalna hipoteza

Politika ima značajan uticaj na nastanak i sadržaj muzičkih djela, te se različite političke ideologije mogu čitati kroz muziku.

4.2 Posebne hipoteze

1. Kulturne politike u Bosni i Hercegovini su pod uticajem nacionalnih politika.
2. Muzika u Bosni i Hercegovini je jedan od mehanizama za izražavanje bunta protiv vladajućih političkih elita.
3. Društveno-angažovano muzičko stvaralaštvo ima slab uticaj na promjenu vladajućih politika.
4. Ideološki obojeni sadržaji su veoma zastupljeni u javnom prostoru Bosne i Hercegovine.

4.3 Sistem varijabli i indikatora

Nezavisne varijable

Istraživanje u kontekstu varijabli odnosiće se prije svega na politiku, odnosno uticaj politike na muzičko stvaralaštvo, zatim na dominantne političke ideologije, vladajuće politike kao i nacionalne politike. Zatim će se uzeti u obzir i javni medijski prostor u Bosni i Hercegovini u cilju analize zastupljenosti ideološki obojenih sadržaja u medijima.

Zavisne varijable

U kontekstu ovog istraživanja zavisna varijabla je muzičko stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini, odnosno cilj je istražiti uticaj politike (koja je u ovom slučaju nezavisna varijabla) na muziku. Pored navedenog analiziraće se i kulturne politike, odnosno uticaj nacionalnih ideologija na kulturne politike.

5. Metode istraživanja

Analiza sadržaja kao jedna od osnovnih metoda u naučnim istraživanjima će se koristiti pri pregledu dostupne literature i muzičkih sadržaja, kao i pri donošenju zaključaka na osnovu istraživanja.

Naučno posmatranje kao metod ima svoj plan posmatranja koji je u ovom slučaju usmjeren na naučno sagledavanje povezanosti i uticaja politike na muzičko stvaralaštvo u periodu od 4 godine.

Komparativni metod kao jedan od najstarijih istraživačkih metoda će se koristiti u cilju komparacije sadržaja muzičkih djela.

Metode za prikupljanje podataka koje ćemo koristiti u ovom istraživanju su tehnike intervjuja sa unaprijed kreiranim pitanjima. Tehnika intervjuja se koristi u kvalitativnim istraživanjima, a u slučaju ovog istraživanja će se koristiti u cilju dobijanja novih informacija od muzičkih stvaraoca i novinara/ki čiji profesionalni rad ima veze sa predmetom i problemom istraživanja

6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

Društveni cilj ovog istraživanja je dolazak do relevantnih podataka o tome kako politika utiče na nastanak i sadržaj muzičkih djela. Muzika kao veoma značajan element kulture svake države je veoma značajna za kulturni razvoj građanstva jer između ostalog ima i obrazovnu funkciju. Muzičari su često uzori mladima, ali i veoma popularni ambasadori svojih država te je ulaganje u muzičku kulturu veoma značajno jer ista može biti korištena kao odličan alat za promociju države. Zbog toga je jako važno znati da li vladajuće političke strukture podržavaju razvoj slobodnog muzičkog stvaralaštva i demokratsku mogućnost izražavanja mišljenja putem muzičkog stvaralaštva. Također je važno i znati da li kulturne politike pomažu ili ne pomažu muzičkim stvaraocima i koliko omogućavaju slobodno razvijanje građanskog kritičkog diskursa.

Naučni cilj ovog rada je prije svega doprinos napretku društva generalno na način da ovaj rad može biti korišten kako u cilju informisanja o postojećem stanju u oblastima koje će se istraživati tako i kao jedan od izvora za daljnja istraživanja, ali i kao naučno provjereni dokument koji može biti uzet kao relevantan izvor za određivanje realnih potreba budućih ulaganja u muzičku kulturu u Bosni i Hercegovini. Može biti korišten i kao naučni izvor o tome koliko je muzičko stvaralaštvo slobodno od raznih političkih i ideoloških uticaja. Iako su i politika i muzika dio naše svakodnevnice ne postoji veliki broj naučnih radova u Bosni i Hercegovini koji se bave njihovim međusobnim odnosom i uticajem. Zbog toga pored

navedenog cilj ovog rada je i doprinos razvijanju istraživanja ovog tipa u Bosni i Hercegovini u nadi da će ih u budućnosti biti sve više.

7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Vremenski okvir istraživanja je izvršen u periodu od marta do jula 2020. godine i obuhvatilo je ispitanike iz više dijelova Bosne i Hercegovine.

PRVI DIO

KULTURA I KULTURNE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Značenje kulture u teoriji

Da bismo mogli analizirati kulturne politike u Bosni i Hercegovini prvenstveno moramo da odredimo šta se to podrazumijeva pod kulturom. Počev od antičke Grčke pa do savremenog doba razvijale su se različite definicije i teorijski pristupi kulturi te će se u ovom poglavlju dati kratak prikaz određenih definicija i teorija kulture koje će nam služiti da bolje razumijemo upotrebu ovog pojma kroz istoriju.

Etimološka osnova riječi *kultura* se izvodi iz latinskog glagola *colere* što znači gajiti, njegovati. Figurativno se objašnjava kao razvijanje, obrazovanje, usavršavanje, oplemenjavanje, bogaćenje duha; stručna, naročito opšta obrazovanost; načitanost (Vujaklija, 1996/1997:469). Ne postoji jedinstvena definicija koja objašnjava ovaj pojam što je rezultat kompleksnosti tačnog definisanja svega onoga što se podrazumijeva pod istim.

Tome u prilog govori i knjiga izdata 1952. godine „*Kultura: kritički osvrt na koncept i definicije*“ autora Alfred L. Kroeberga i Clyde Kluckhohna koja je nastala u cilju da se...“sistematizuju značenje pojma „kultura“ u antropološkoj engleskoj literaturi između 1871. i 1950/51...“ na način da je „tim vođen Kroebergom i Kluckhohnom je sakupio približno 300 antropoloških radova koji su pokušali da objasne ovaj pojam“ (Boroch, 2016:61). Rezultat ovog opsežnog istraživanja su 164 definicije koje su autori podijelili u grupe i podgrupe.

Značenje *kulture* je variralo u zavisnosti od istorijskog perioda u kojem je definisano kao i samih društava koja su davala značenja ovom pojmu i sve što se podrazumijeva pod istim.

Pojam *kultura* se prvi put javlja u helensko doba kod sofista. Oni su ovaj pojam razvili s polemičkom svrhom i suprostavili ga etosu plemstva Grčke. Sofisti su učinili da se... „čovek ne shvata statično, nego dinamično. Na njima svojstven način, oni ukazuju na spornost viših društvenih slojeva...negirajući taj „pedigre“, kao stecište vrlina i savršenstava, sofisti uverljivo pokazuju da kultura nije samo ono što dobijamo nasleđem i poreklom, već i ono što učinimo od nasleđenih dispozicija kao i od tradicije i sadašnjosti“ (Božović, 1998:14). Za razliku od sofista predstavnici grčkog etosa su elitistički vjerovali u procjenu čovjeka prema

genetskim predispozicijama i socijalnom porijeklu. Sofisti prebacuju čovjeka iz pasivnog u aktivnog člana zajednice koji gradi i utiče na kulturu. U starom Rimu Ciceron se usmjerava na kulturu ljudske duše koju naziva *cultura animi*. S druge strane pojam kultura se upotrebljava i u drugačijem kontekstu kao *cultura agri* ili *cultus agri* što u prevodu znači poljoprivreda.

Srednji vijek je istorijski period koji je obilježio veliku moć Crkve te je kultura tog vremena uglavnom bila u saglasnosti sa religijskim poimanjem svijeta. Šta više analizirajući samo značenje pojma *kultura* Kroeberg i Kluckhohn (1952:33) navode da “kod hrišćanskih autora, *kultura* je imala značenje bogosluženja.“ Ovaj period u istoriji se često označava i kao „mračno doba“ upravo zbog nadmoći dogmatskog nad intelektualnim i zbog kontrole nad svim oblicima intelektualnog i umjetničkog stvaralaštva. Renesansa donosi obnovu i procvat slobodnog čovječijeg duha, neovisnog od teološkog. Ovaj period koji počinje sredinom XIV vijeka u Italiji donosi promjenu vladajuće vjerske ideologije ostavlja svoj trag i na kulturu koja se “uglavnom upotrebljava u kontekstu sintagme *cultura mentis (intelektualna kultura)*“ (Petković, 2015:22).

Johann Christoph Adelung 1782. godine objavljuje djelo *Istorija kulture* i od tada ovaj izraz se pojavljuje u rječniku u dvije semantičke nijanse: „s prvom se susrećemo kod Humbolta, koji pod *kulturom* razume vladavinu čoveka nad prirodom, koristeći nauku i zanatska iskustva; to je tehnička kultura (*civilizacija*), koja označava tehničke i praktične moći čovjeka. Druga nijansa odnosi se na *kulturu* kao skup duševnog i duhovnog bogatstva čoveka, na njegov intelekt“ (Božović, 1998:15).

U drugoj polovini XIX vijeka Edward Tylor u svojoj knjizi *Primitivna kultura* (1871) objašnjava da „kultura ili civilizacija, u širokom etnografskom značenju predstavlja sklop koji obuhvata znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovjek usvojio kao član društva“ (Tylor, 1924:1). Par decenija kasnije T.S. Eliot u knjizi *Ka definiciji kulture* (1948) napominje da je Tylorovo definisanje riječi kultura u naslovu opšte i da je ovaj antropološki smisao razvijan nezavisno od ostalih značenja. Kada govori o „ostalim značenjima“ govori o tome da „*kultura* stvara različite asocijacije u zavisnosti od toga da li na umu imamo razvoj *pojedinca, grupe* ili *klase*, ili *celog društva*“ (Eliot, 1995:17). Naglašava da je kultura društva fundamentalna i daje kritiku da se o kulturi najviše raspravlja u prva dva smисла, dok se ne razmatra odnos između ova tri značenja. Eliot smatra „da se kultura pojedinca ne može odvojiti od kulture grupe, i da se kultura grupe ne može apstrahovati od kulture celog društva; i da se naše poimanje 'savršenosti' mora uzimati u obzir sva tri značenja 'kulture' istovremeno.“ Dovodi u pitanje šta je to kulturan pojedinac i dolazi do zaključka da je „u potpunosti kultivisan pojedinac jedno priviđenje“ jer jedna

kulturna aktivnost nije dovoljna da bismo pojedinca smatrali dovoljno kultivisanim. Eliot između ostalog ruši stereotip o tome da su oni koji doprinose razvoju kulture nužno i kultivisane osobe. Daje primjer umjetnika za koje kaže da su „često neosetljivi za druge umetnosti sem one kojom se bave, već ponekad imaju vrlo loše manire ili siromašan duh“ (Eliot, 1995:20). Dakle, u razvijanju kultivisane osobe neophodno je prožimati veliki broj kulturnih aktivnosti koje će razviti duh pojedinca i dovesti ga do nivoa kultivisanosti. Eliot govori o neophodnosti kohezije za kulturu i o značaju preplitanja kulturnih aktivnosti. Kada govori o razvitku društva ukazuje na neminovno pojavljivanje nekoliko nivoa kulture, t.j kulturu klase ili grupe kao i o uticaju koje te grupe imaju na društvo. Grupe koje sačinjavaju jedno društvo dovode do promjena u istom. Tako da „pojava više visoko kultivisanih grupa ne ostavlja ostatak društva nepromjenjenim“ (Eliot, 1995:22), ovo objašnjava promjene kroz istoriju gdje su u svim sferama stare vrijednosti i ideje bivale zamjenjivane novim. Te vrijednosti i ideje su uvijek dolazile od pojedinaca ili grupa da bi vremenom bivale prihvatanе od cijelog društva.

Sigmund Frojd u svom djelu *Nelagodnost u kulturi* (1930) definiše riječ „kultura“ kao „celokupni zbir postignuća i ustanova u kojima se naš život razlikuje od života naših životinjskih predaka i koje služe dvema svrhama: zaštiti čoveka od prirode i uređenju odnosa među ljudima“ (Frojd, 1969:293). Baveći se pitanjem sreće definiše tri izvora naših patnji: premoć prirode, trošnost našeg tijela i nesavršenstvo ustanova koje upravljaju vezama među ljudima u porodici, državi i društvu. Dodaje još jednu tvrdnju koju sam naziva „zapanjujućom“ a to je da „naša takozvana kultura snosi veliki deo krivice za našu bedu. Osećali bismo se srećnijim ako bismo je napustili i našli se u primitivnim uslovima“ (Frojd, 1969:290). Ova tvrdnja je „zapanjujuća“ jer kultura, koja bi trebala da igra ulogu pomagača u oslobođanju od patnje čini upravo suprotno. Frojd tvrdi „da se ne osjećamo dobro u našoj današnjoj kulturi“ (Frojd, 1969:292). Dalje, navodi da su ljudi došli u stanje neprijateljstva prema kulturi još u doba pobjede hrišćanstva nad paganstvom. Po njemu ljudi su postali i neurotični zbog svega čega su morali da se odreknu zbog ispunjavanja kulturnih idealja. Također govori o tome da kada bi se ti ideali značajno smanjili ili kada bi se uklonili postojala bi mogućnost za postizanje sreće. Frojd kao svjedok velikih tehnoloških postignuća tog doba zaključuje da „vlast nad prirodom nije jedini preduslov ljudske sreće i da, takođe, nije jedini cilj kulture“ (Frojd, 1969:291). Vraćajući se na početke definiše kulturnim one radnje i vrijednosti koje su služile čovjeku da koristi zemlju, da se brani od prirodnih sila. Posebno izdvaja potčinjavanje vatre kao izvanredno postignuće. Sva postignuća tehnike i nauke koja

naziva kulturnim naslijedjem su mu omogućila da prestane biti „slabašno životinjsko biće“ i da ostvari ideale „svemoći“ i „sveznanja“ koje je nekada izražavao u svojim bogovima.

Osnovni zahtjevi visoke kulture su zahtjevi za: korisnošću, lijepim, čistoćom i redom. Ipak kultura se najbolje obilježava „poštovanjem i negovanjem viših psihičkih delatnosti, intelektualnih, naučnih i umetničkih postignuća, vodeće uloge koja se u čovečjem životu pripisuje idejama“ (Frojd, 1969:298). Kao posljednju karakteristiku osobine neke kulture navodi i uređenje odnosa među ljudima. Pritom navodi zamjenu moći pojedinca zajednicom kao „odlučan korak za kulturu“. Frojd govoreći o slobodama kaže da „lična sloboda nije proizvod kulture“ već da je ona razvojem kulture doživljava svoja ograničenja iz tog razloga što se donose zakoni kojima se ograničava sloboda pojedinca i konstruiše se život tako da niko ne bude žrtva sile. Tako navodi i da je sublimacija nagona „crta kulturnog razvoja“ koja je „posebno istaknuta crta kulturnog razvjeta, ona omogućava da više psihičke aktivnosti, naučne, umetničke, ideoološke, postignu tako značajnu ulogu u kulturnom životu“ (Frojd, 1969:302).

Kreč, Kračild i saradnici u djelu *Pojedinac u društvu* (1972) kulturu objašnjavaju kao „ustaljene obrasce ponašanja koje su karakteristične za određeno društvo“ (Kreč 1971, navedeno u Grahovac, Pandrc, 2018). Također po njima kultura je i ustaljeni način rješavanja problema od kojih neka postaju čvrsto utvrđena i prenose se na sledeće generacije, kao kultura tog društva. Pored navedenog kulturu naroda po njima čine i modalne strukture ponašanja, a to ponašanje se zasniva na vjerovanjima, vrijednostima, normama i premisama na kojima se temelji to ponašanje (*ibid.*).

Za razliku od Kreča i Kračilda poljski teoretičar E. V. Sokolov naglašava rezultate čovjekovog stvaralaštva koje nije puko prenošenje vrijednosti, vjerovanja, normi i premlisa sa generacije na generaciju. Sokolov u djelu *Kultura i ličnost* (1976) naziva kulturu „rezultatom čovekovog stvaralaštva“ koje je „determinisano društvenim uslovima, ali je isto tako, i rezultat ljudske slobode, forma samopotvrđivanja, samopokazivanja, razvijanja vidnih čovekovih snaga“ (Sokolov 1976, navedeno u Božović, 1998). Također govori o vrijednosnom momentu, te „u pokušaju da razgraniči kulturu od društva i od ličnosti, Sokolov dokazuje da je kultura „realnost naročite vrste“ i „samorazvijajući sistem“, da aktivnost u kulturi podrazumeva slobodu, „slobodu izbora“ (*ibid.*).

Anthony Giddens u *Sociologiji* (2007) navodi da „kultura označava način života pojedinaca u društvu ili društvenim skupinama. Ona uključuje način odijevanja, običaje u vezi sa svadbom, obiteljski život, vrste rada, vjerske svečanosti i korištenje slobodnog vremena“ (Giddens, 2007:22) Posebno se bavi vezom između društva i kulture i naglašava da iako postoji

pojmovna raznolikost povezanost između kulture i društva je bitna. Navodi da "nema kulture bez društva. Isto tako nema društva bez kulture" (ibid.). Dalje, određujući aspekte kulture kaže kako „kultura nekoga društva obuhvaća nevidljive aspekte, uvjerenja, ideje i vrijednosti koje tvore njezin sadržaj; i vidljive aspekte, objekte, simbole i tehnologije koji predstavljaju taj sadržaj“ (ibid). Po ovome kultura je nešto što definiše čovjeka jer „bez kulture mi ne bismo bili „humanii“, u smislu u kojem se obično koristimo tim pojmom“ (ibid.)

Edgar Moren u djelu *Duh vremena* (1979) pravi razliku između jedne kulture koja „u odnosu na prirodu, određuje čisto *ljudske osobine ljudskog bića zvanog čovek*“ i posebne kulture za koje kaže da postoje u „zavisnosti od epoha i društava“. Iznosi postavku po kojoj kultura „predstavlja kompleksno telo normi, simbola, motiva i slika koji prožimaju jedinku, uobličavaju instinkte, usmeravaju emocije“ (Moren, 1979:13). Po njemu kultura „pothranjuje polustvarno“ putem „mentalnih razmjena projekcija i identifikacija“ (ibid.). Ove projekcije su vezane za „simbole, mitove i slike kulture, kao i za mitske ili stvarne ličnosti (precu, junaci, bogovi) koje ovaploćuju njene vrednosti“ (ibid.). Moren moderna društva označava polikulturalnim zbog postojanja više kulturnih žarišta kao što su: religija, nacionalna država, tradicija humanističkih nauka i masovna kultura. U ovom djelu se posebno bavi masovnom kulturom za koju kaže da je stvorena prema normama masovne proizvodnje i širi se sredstvima masovne difuzije, ali i da je nadgradnja nacionalne, humanističke i religiozne kulture. Također, navodi da masovna kultura nije potpuno autonomna jer istovremeno napaja sve tri navedene kulture, a s druge strane sve tri kulture utiču na masovnu kulturu (Moren, 1979:13-15).

Duh vremena se svakako mijenja u postmodernizmu koji dovodi u pitanje sve tradicionalne vrijednosti pa tako i „značenje koje je kultura imala duži vremenski period, kao domen posebne vrijednosti, kao polje u kome su sva društva kreirala svijet na osnovu nekog dubljeg značenja i smisla, predvođena velikim umovima i ličnostima, nestaje u postmodernom svijetu... kultura u postmodernom društvu se udaljava od koncepta univerzalnosti, vrijednosti i nezavisnosti u odnosu na politiku i ekonomiju“ (Bakić, 2007:43). Sredstva modernih tehnologija su promijenila svijet, uvezala nas u jedno globalno „selo“ u kojem nam je u par klikova dostupno sve ono što je bilo nemoguće i zamisliti prije par decenija. Sve to je naravno promijenilo i kulturne aktivnosti koje se služe modernim sredstvima i koje se i promijenila u duhu novog vremena.

Ako bismo trebali jednostavno da definišemo kulturu⁵ mogli bismo reći da kultura predstavlja sva naučna, umjetnička, tehnološka, intelektualna dostignuća jednog društva kao i ustaljena vjerovanja, ponašanja, običaje, norme koja su rezultat brojnih kulturnih aktivnosti u kojima je učestvovao veliki broj aktera. Kultura je „lična karta“ svakog društva.

Morenovova postavka o modernim društvima kao polikulturalnim je veoma očita u Bosni i Hercegovini. U multikulturalnoj državi kao što je Bosna i Hercegovina i koja kao takva podrazumijeva etničku, nacionalnu i religijsku heterogenost možemo govoriti o postojanju više kulturnih tradicija koje se u svakodnevnom životu prepliću i često služe kao inspiracija umjetnicima. Stoga možemo govoriti o kulturnim identitetima pojedinca, grupe ili cijelog društva na način kako Eliot predlaže kada govori o načinima definisanja kulture. Iako sam Eliot govori o kulturi društva kao fundamentalnoj u slučaju Bosne i Hercegovine u čijem društvu postoje jasni rascjepi vrlo je važno usmjeriti se i na kulturu grupe i pojedinaca. U smjeru ovog istraživanja usmjerićemo se na to koliko pojedinci koji se bave društveno-angažovanim stvaralaštvom utiču na društvo u cjelini, i koliko je njihov glas važan.

2. Kulturna strategija, organizacija i ulaganja u kulturne institucije u Bosni i Hercegovini

Potreba za kvalitetnim kulturnim životom je jedno od osnovnih potreba savremenog čovjeka. Kao i brojni drugi aspekti života tako je i pitanje kulture u XX vijeku uređeno osnivanjem institucija koje će biti zadužene za brigu o kulturi. Tako je prvo ministarstvo kulture osnovano 1959. godine u Francuskoj, a danas je nemoguće zamisliti modernu državu bez institucija koja će se baviti pitanjima kulture. Moderne države-nacije su napravile značajan obrt kada su uvele besplatno osnovno obrazovanje⁶ sa ciljem da se što veći broj ljudi obrazuje...“tako kultura, posredovana obrazovnim mehanizmima, prožima društvo u celosti i biva „nacionalizovana“, a država stiče monopol u selekciji kulturnih sadržaja koji će biti dostupni najvećem broju njenih stanovnika“ (Birešev, 2006:191). Kultura se koristi za izgrađivanje nacionalnog identiteta, te ona kao takva može biti korištena za ideološke promocije. Sigurno da je „vruće“ pitanje da li se i koliko kultura koristi kao sredstvo za postizanje političkih ciljeva u Bosni i Hercegovini i ako da, koliko su kulturne politike uređene prema tim ciljevima.

⁵ Iako je jasno da jednom definicijom nije moguće potpuno definisati ovaj pojam.

⁶ Primjer uspješnosti ovakvih ciljeva se može dati i na primjeru SFRJ koja je nakon II svjetskog rata imala visok procenat nepismenog stanovništva koji se drastično smanjio institucionalnim djelovanjem, to jest, omogućavanjem besplatnog školovanja. Pored otvaranja škola važno je i to da su osnovane i brojne kulturne institucije koje su imale značajan uticaj na društvo.

Nestankom Jugoslavije Bosna i Hercegovina je prešla iz socijalističkog uređenja u kapitalistički sistem kao i sve države bivše SFRJ. Ovo je i promijenilo samo gledanje na kulturu, njenu svrhu i upotrebu. To je uslovilo i reforme koje su morale biti provedene nestankom nekadašnje zemlje i sve to je zahtijevalo snalaženje u novim okolnostima. U SFRJ je briga o kulturi i sufinansiranje iste bila u nadležnosti države, dok danas možemo reći da se podrška za kulturu (pro)nalazi negdje između države, veoma slabog kulturnog tržišta i izazovnog snalaženja pojedinaca. Za samu analizu kulture i kulturnih politika bitno je istaći da se Bosna i Hercegovina kao država u tranziciji suočava sa brojnim problemima, prije svega sa političkom i ekonomskom nestabilnošću kao i visokom stopom korupcije. Zbog navedenog veliki broj reformi koje su otpočele davno i dalje su u tranzicionim pokušajima. Takva je i situacija kada je u pitanju ideja o formiranju funkcionalnog kulturnog tržišta koja je još uvijek vrlo daleka od realnosti. „Ratne i poslijeratne godine su obilježene svojevrsnom „kulturnom kataklizmom“, čije bi se dimenzije i dugoročne katastrofalne posljedice tek trebale ozbiljno ispitivati i istraživati“ (Bakić, 2017:190). Samo kompleksno ustrojstvo države je decentralizovalo državu i dovelo do postojanja vlasti na tri nivoa: državnom, entitetskom i kantonalmom⁷ što je dovelo do formiranja velikog broja institucija koje nisu u potpunosti usaglašene i koje zbog svoje nefunkcionalnosti koče generalni razvoj države. Institucionalne nadležnosti u oblasti kulture su podijeljene na sledeći način:

U Bosni i Hercegovini je usvojena Strategija kulturne politike 2008. godine, a za oblast kulture na nivou države nadležno je Ministarstvo civilnih poslova BiH čija je isključiva nadležnost koordinacija i usklađivanje programa entitetskih ministarstava kulture. S druge strane, Dejtonskim sporazumom, kultura je u isključivoj nadležnosti kantona. Izmjenama Ustava FBIH, ustanovljeno je Federalno ministarstvo nadležno za poslove kulture. Međutim, Federalno ministarstvo kulture ne koordinira rad kantonalnih ministarstava i nije im nadređeno (Federalni zavod za programiranje razvoja, 2010).

U Federaciji Bosne i Hercegovine djeluje Ministarstvo kulture i sporta koje (kao što je prethodno navedeno) nije nadređeno kantonalnim ministarstvima, a u Republici Srpskoj nadležnost za taj entitet u oblasti kulture obavlja Ministarstvu prosvjete i kulture Republike Srpske. Kako su nadležnosti za kulturu u Federaciji Bosne i Hercegovine dodijeljene kantonima, tako u svakom kantonu postoji ministarstvo nadležno za kulturu. Shodno broju kantona i broj kantonalnih ministarstava je deset. U svakom kantonu ujedinjeni su resori obrazovanja, nauke, kulture i sporta u jedno ministarstvo osim u slučaju Kantona Sarajevo i

⁷ Pored navedene podjele u Bosni i Hercegovini postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine koji predstavlja jedinstvenu administrativnu jedinicu lokalne samouprave.

Tuzlanskog kantona. U Kantonu Sarajevo nadležnosti u resorima obrazovanja, nauke, kulture i sporta su podijeljeni na Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo i Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, a u slučaju Tuzlanskog kantona resori za kulturu, sport i mlade stavljeni u nadležnost Ministarstvu za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona dok su resori obrazovanja i nauke stavljeni u nadležnost drugom ministarstvu- Ministarstvu obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona. U Brčko Distriktu postoji odjel nadležan za kulturu, s tim što „Distrikt Brčko, mada po arbitražnoj odluci treba direktno primjenjivati propise BiH, u nedostatku tih propisa pitanja iz oblasti kulture regulira vlastitim propisima“ (Ministarstvo civilnih poslova BiH, 2008). Ukratko u Bosni i Hercegovini za pitanja kulture su nadležni: Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo kulture i sporta, Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, Odjeljenje za privredni razvoj, sport i kulturu Vlade Distrikta Brčko i još 10 kantonalnih ministarstava koja su zadužena za resor kulture.

U sledećoj tabeli se može vidjeti popis svih institucija zaduženih za pitanja kulture u Bosni i Hercegovini:

<p style="text-align: center;">BOSNA I HERCEGOVINA</p> <p style="text-align: center;">VIJEĆE MINISTARA</p> <p style="text-align: center;">Ministarstvo civilnih poslova</p>		
FEDERACIJA BIH	REPUBLIKA SRPSKA	BRČKO DISTRIKT
Federalno ministarstvo kulture i sporta	Ministarstvo prosvjete i kulture RS	Odjeljenje za privredni razvoj, sport i kulturu Vlade Distrikta Brčko
KANTONI FBIH		
1) Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona Goražde; 2) Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona; 3) Ministarstvo nauke, obrazovanja, kulture i sporta Hercegbosanskog kantona; 4) Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Posavskog kantona; 5) Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajeva; 6) Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona; 7) Ministarstvo za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona; 8) Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona; 9) Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Zapadnohercegovačkog kantona; 10) Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona.		

Tabela 1. Ministarstva za kulturu u Bosni i Hercegovini

Trinaest ministarstava i jedno odeljenje su zaduženi da sprovode kulturne politike u Bosni i Hercegovini. Dakle, ne možemo govoriti o postojanju centralizovane institucije koja je zadužena za brigu o kulturi na državnom nivou, što svakako obzirom na to kakvo je generalno uređenje uređenje političkog sistema u Bosni i Hercegovini nije ni cilj. U samoj Strategiji kulturne politike u BiH⁸ se navodi da Bosna i Hercegovina treba slijediti tri osnovna principa razvoja modernih evropskih država: deetatizaciju, decentralizaciju i demokratizaciju, sa napomenom da „decentralizacija u BiH je daleko od modela kojem treba da teži, a koji će davati prave plodove: širenje kulture na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine kroz aktivan odnos lokalnih zajednica, pojedinaca i društva. Samo one odluke ili inicijative za koje se smatra da su od općeg značaja i interesa trebaju biti u nadležnosti Ministarstva civilnih poslova BiH, a sve druge bi ostale u domenu entitetske, kantonalne i lokalne administracije“ (Ministarstvo civilnih poslova, 2008). Visok stepen decentralizacije institucija u praksi dovodi do slabe organizovanosti i manjka saradnje na nivou Bosne i Hercegovine. Ovome svakako da doprinose konstantne političke tenzije između entitetskih i unutarentitetskih političara koje nesumnjivo imaju svoje posljedice i na kulturne saradnje i na kulturni razvoj na državnom nivou.

Bakić u svojoj doktorskoj disertaciji navodi da “Bosna i Hercegovina jeste država koju karakteriše destrukcija cjelokupnog institucionalnog kulturnog sistema, a sadašnja društveno-politička situacija u kojoj se država nalazi, još uvijek ne daje mogućnosti kreiranja istinski novog kulturnog koncepta i kulturne politike“ (Bakić, 2017:190). Nastanak novog kulturnog koncepta i kulturne politike je krucijalan kako zbog obrazovanja i kulturnog razvijanja građana Bosne i Hercegovine tako i zbog važnosti da se na polju kulture „ide u korak“ sa razvijenim zemljama.⁹

U globalizovanom svijetu moć i uticaj jedne države se mjeri (između ostalog) i njenom konkurentnošću na globalnom tržištu. Ta konkurentnost se ne ostvaruje samo u proizvodnji i trgovini već i na drugim poljima, a svakako i u oblasti kulture. U zemljama u kojima su se razumjeli i prihvatali globalni ekonomski i društveni tokovi i povezanost kulture sa navedenim ova promjena je bila jasan znak da je neophodno donositi i sprovoditi kulturne politike koje mogu da odgovore izazovima današnjice da bi se od istih mogla ostvariti korist.

⁸ Tek je 2006. godine, 11 godina nakon završetka rata u Bosni i Hercegovini kultura na inicijativu Komisije Vijeća ministara BiH za izradu kulturne strategije BiH kultura uključena u revidiranu Srednjoročnu razvojnu strategiju BiH 2004-2007.

⁹ Jedan od zvaničnih ciljeva Bosne i Hercegovine jeste i članstvo u Evropsku Uniju upravo zbog težnje da se postane dio razvijene i napredne Unije.

Pored ekonomske koristi od kulture (o kojoj se danas u svijetu aktivno istražuje i govori) ne treba se zaboraviti jedna od osnovnih vrijednosti kulture koja se ogleda u obrazovnoj funkciji jednog društva.

Zahvaljujući postojanju interneta zadovoljavanje kulturnih potreba i kulturna naobrazba građana više nije moguća jedino putem klasičnih institucija kulture i ne zavisi samo od štampanih izdanja, televizijskih i/ili radijskih programa koji se emituju u zemlji. Kulturni događaji u jednoj zemlji imaju i konkureniju u velikom broju domaćih i stranih sadržaja koji nemaju nikakvu vrijednost, a koji su s druge strane lako dostupni širokim narodnim masama. Globalno umrežavanje je omogućilo da građani imaju neograničenu dostupnost raznolikom sadržaju i zbog toga je veliki izazov za kulturne institucije kako usmjeriti građanstvo na kvalitetne kulturne sadržaje kako bi oni vremenom mogli naučiti raspoznavati poučan i kvalitetan sadržaj od onoga koji to nije. Iako se o ovome u javnosti slabo govori važno je naglasiti da su kulturne preferencije bitan pokazatelj razvijenosti jednog društva te da bi jedno društvo moglo kulturno rasti i napredovati važno je prije svega više novca ulagati u kulturu te je pored toga neophodno da postoji stabilan sistem sa stručnim ljudima koji znaju prepoznati kvalitetan kulturni sadržaj da bi novac koji se ulaže u kulturu išao na prave adrese.

Ako se govori o konkurenciji u kulturi važno je naglasiti da ista naravno nije negativna pojava, šta više, veoma je poželjna jer je osnovna postavka tržišta to da što je konkurenca veća to je kvalitet i ponuda proizvoda bolja zahvaljujući rivalitetu aktera koji učestvuju na tržištu. Međutim, u slučaju Bosne i Hercegovine, a u vezi aktera koji proizvode kulturne sadržaje slobodno možemo reći da tu „trku“ ne započinju svi sa iste startne pozicije što itekako utiče na njihov uspjeh kako u okvirima države tako i van. Nerealno je očekivati velike međunarodne uspjehe grupnih i individualnih kulturnih projekata ako pri tome država nije uložila sredstva u njihov rad jer i kulturni rad kao i svaki drugi zahtijeva novčana ulaganja. Iako postoje primjeri veoma uspješnih pojedinaca koji su ostvarili zapažene rezultate na međunarodnom nivou ne treba zaboraviti da su to ipak pojedinci koji su zahvaljujući svom ogromnom entuzijazmu, a ne određenom sistemskom ulaganju u njihov rad postigli ogroman uspjeh.

Ambiciozan i odgovoran plan svake države bi trebao biti da podržava one kulturne sadržaje koji su inovativni, kreativni i sposobni da imaju obrazovnu funkciju i razvijaju kritički osviješteno građanstvo, a takve sadržaje mogu „proizvoditi“ samo oni ljudi koji su dovoljno stručni i kritički osviješteni. Kulturni sadržaji koji ispunjava prethodno navedene kriterijume mogu biti dobri reprezentanti jedne države i na međunarodnoj kulturnoj sceni, a savremene tehnologije mogu pomoći da se svi ti sadržaji brzo distribuiraju širom svijeta. Kulturna

produkција bi mogla biti dobra šansa za Bosnu i Hercegovinu na širem tržištu, međutim, u istu se mora ulagati da bi se vidjeli značajniji rezultati.

Dalje, ako pogledamo ulaganja u kulturu možemo se ozbiljno zapitati da li se shvata uloga kulture ozbiljno i da li postoji dovoljno razvijena svijest o ekonomskim dobitima do kojih se može doći ozbiljnijim ulaganjem u kulturu. Kultura bez sumnje mora igrati veoma važnu ulogu u brendiranju Bosne i Hercegovine na međunarodnom nivou, a tome u prilog govori i mišljenje navedeno u Strategiji kulturne politike u BiH da „je kultura možda i jedini «proizvod» s kojim današnja Bosna i Hercegovina realno može konkurirati u Evropi i svijetu“ (Ministarstvo civilnih poslova BiH, 2008). Brendiranje Bosne i Hercegovine kao kulturno poželjne destinacije svakako da može dosta pomoći u dodatnom razvoju turizma koji predstavlja jednu od najvažnijih privrednih grana u Bosni i Hercegovini. Iako u Bosni i Hercegovini postoje postoje primjeri međunarodno poznatih i uspješnih festivala koji su svrstani na mapu najznačajnijih kulturnih događaja regionala i Evrope kao što je na primjer Sarajevo Film Festival čini se da i dalje ne postoji dovoljno razumijevanje potrebe konstantnog ulaganja u kulturu. Par uspješnih festivala (pretežno u glavnom gradu) ne smiju zakamuflirati činjenicu da su u manjim sredinama kulturni sadržaji rijetko dostupni ili nisu dostupni uopšte.¹⁰

Kao primjer dobiti od kulturnih događaja možemo navesti rezultate Nezavisne studije o ekonomskom, kulturnom i društvenom uticaju Sarajevo Film Festivala za 2017. godinu koja je pokazala da je festival te godine privukao 10.000 turista, što je omogućilo prliv od 51,6 miliona KM i zaposlenje 1.385 radnika. Ekonomski aktivnost indirektno vezana za samo održavanje festivala procijenjena je na 10,3 miliona KM prometa i 99 radnih mesta godišnje. Na svaku uloženu marku iz javnih sredstava ostvario se povrat od 2,11 KM na ime poreskih prihoda. Uz to je navedeno da Sarajevo Film Festival svojim aktivnostima daje ključan doprinos razvoju filmske industrije u regionu, pozitivno utječe na međunarodnu percepciju Bosne i Hercegovine, a kod građana stvara jak osjećaj pripadnosti lokalnoj zajednici (Sarajevo Film Festival, 2018).

Sarajevo Film Festival je odličan primjer kako se jedan kulturni događaj može iskoristiti u cilju brendiranja jednog grada, u ovom slučaju Sarajeva kao značajne filmske destinacije.

¹⁰ O ovoj problematici je pisano i u Strategiji kulturne politike u BiH gdje se govoreći o decentralizaciji u BiH navelo da je ista „daleko od modela kojem treba da teži“ i da je decentralizacija u Bosni i Hercegovini dovela do još dubljeg raskola između ruralnog i urbanog kulturnog sektora. Jer su „raniji seoski domovi kulture, koji su bili nosioci kulturnih aktivnosti na selu, ili su razorenii ili se sada koriste za neke druge svrhe. Kao mjesta koja su bila u isti mah i biblioteka i čitaonica, kino-sala i pozorišna scena, sabiralište amaterskog i folklornog stvaralaštva, kao i raznih gostovanja iz gradskih sredina, domovi kulture se svojim djelovanjem omogućavali susret ruralne i urbane kulture i time gradili most između urbanog i ruralnog, lokalnog i globalnog“ (Ministarstvo civilnih poslova, 2008).

S druge strane kao primjer poteškoća sa kojima se suočavaju organizatori kulturnih manifestacija može se navesti Jazz Fest Sarajevo koji se (iako dobro posjećen) zbog slabe institucionalne podrške suočava sa velikim ekonomskim problemima zbog čega se dio sredstava za realizaciju ovog festivala za 2019. godinu moralo prikupljati putem crowdfundinga. Problem finansija sa kojim se suočava Jazz Fest Sarajevo nije izolovan slučaj jer postoji generalan problem sa finansiranjem kulturnih projekata zbog čega vlada generalno nezadovoljstvo politikama sufinansiranja kulturnih događaja.

Takođe, nije problem „samo“ kada su u pitanju projekti pojedinaca već i finansiranje ustanova kulture od opštег značaja i interesa za BiH kao što je na primjer Zemaljski muzej u Sarajevu koji je u periodu od 2012-2015. bio zatvoren zbog nesređenog pravnog statusa i problema sa njegovim finansiranjem.¹¹ Zbog navedenog...“uposlenici Muzeja nastavili su, bez plata, doprinosa, uopće bilo kakvih sredstava, raditi i voditi brigu o eksponatima, zbirkama i zgradama Muzeja iza zatvorenih vrata“ (Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 2017). Činjenica da je muzej bio otvoren 124 godine pa čak i u ratnim okolnostima, a da je morao biti zatvoren 2012. godine pokazuje težinu situacije u kulturi. Otvoren je 2015. godine nakon potписанog Memoranduma putem kojeg je obećana finansijska podrška radu ustanova kulture od opšteg značaja i interesa za Bosnu i Hercegovinu koji imaju nesređen pravni status.¹² Međutim 2020. godine javnosti je objavljen finansijski izvještaj u kojem se navodi da Zemaljskom muzeju nisu isplaćena sva sredstva koja su bila predviđena memorandumom. Iako je bilo predviđeno da će se muzeju za period od tri godine (2016-2018) isplatiti iznos od 2.067.000,00 KM, isplaćeno je manje, to jest, 1.171.000,00 KM. Dalje, u izvještaju se navodi da je broj posjeta muzeju u periodu od januara do decembra 2019. godine iznosio 90.000, broj prodatih ulaznica 40.000, održano je preko 200 edukativnih radionica sa različitim temama sa oko 2,500 učesnika. Što se tiče aktivnosti van muzeja održana su predavanja za 1000 osnovaca i srednjoškolaca u više gradova širom Bosne i Hercegovine (Zemaljski muzej, 2020). Ovi podaci nesumnjivo ukazuju na važnost muzeja kao kulturne i obrazovne institucije čije je nesmetano funkcionisanje neophodno za društvo. Na primjeru ovog muzeja može se vidjeti problem institucionalne neusaglašenosti brige o kulturnim institucijama, kao i jasne tenzije i neusaglašenosti u komunikaciji i saradnji između institucija dva entiteta. Tako je 2019. godine Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske na odluku da će troškove grijanja Zemaljskog muzeja snositi Savjet ministara Bosne i Hercegovine reagovalo putem saopštenja u kojem je ocijenjeno da ova odluka „predstavlja još jedan u nizu pokušaja prenosa

¹¹ Muzej je simbolično bio zatvoren i u januaru 2004. godine.

¹² Pored Zemaljskog muzeja memorandumom su obuhvaćeni: Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, Umjetnička galerija BiH, Historijski muzej BiH, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, Biblioteka za slijepa i slabovidna lica BiH i Kinoteka BiH.

nadležnosti iz oblasti kulture na nivo BiH“ kao i da na ovaj način "nastavlja se protivustavno favorizovanje institucija kulture koje i teritorijalno i administrativno pripadaju Federaciji BiH, odnosno Kantonu Sarajevo" (N1 BiH, 2019).

Primjer neusaglašenosti odlučivanja u vezi kulture unutar istog entiteta može biti Muzej savremene umjetnosti „Ars Aevi“ koji posjeduje jednu od najboljih zbirki savremene umjetnosti u Jugoistočnoj Evropi. Ovom muzeju je neophodna zgrada koja zadovoljava potrebne kriterijume za čuvanje kolekcije jer prostor u kojem je smješten po osnivanju na Skenderiji nije uslovan za čuvanje vrijednih umjetnina. Pored problema sa prostorom ovaj muzej dijeli sudbinu većeg broja kulturnih institucija kada su u pitanju ekonomski problemi. Zbog navedenog muzej je prije par godina zatvoren za javnost nakon čega se umjetnička kolekcija prebacila u Vijećnicu dok se ne izgradi zgrada muzeja. 2017. godine pokrenuta je pravna procedura kojom je formirana i Javna ustanova Ars Aevi, a u novembru 2018. godine¹³ donesena je odluka kojom se omogućava početak izgradnje muzeja. Međutim, do danas radovi nisu otpočeli. Kako prenose mediji razlog tome je nemogućnost dogovora između različitih nivoa vlasti u vezi izgradnje.¹⁴ U slučaju ovog muzeja problem je nastao u dogоворима između Vlade Kantona Sarajevo i Glavnog grada Sarajeva gdje se odgovornost prebacuje sa jednog na drugi nivo vlasti (Klix, 2019).

Prebacivanje „loptice odgovornosti“ je česta pojava u Bosni i Hercegovini i ne odnosi se samo na probleme u vezi kulture već na sva druga pitanja koja se moraju rješavati institucionalnim putem. Ova dva navedena muzeja (koji čuvaju jedne od najvrednijih kolekcija koje posjeduje Bosna i Hercegovina) su dobar primjer kako kultura postaje žrtva političkih aktera i političke nezainteresovanosti za rješavanje problema u kulturi. Kultura je žrtva prije svega političke nestabilnosti, koja za sobom neminovno povlači i ekonomsku i svaku drugu nestabilnost. Teško da se može govoriti o kulturi kao značajnom dijelu identiteta kao i turističke ponude Bosne i Hercegovine dok najznačajniji muzeji imaju problema sa radom i nisu ili su povremeno otvoreni za javnost. Iako je istraživanje ovog rada usmjereno na muzičko stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini, za potpuno razumijevanje problematike sa kojima se susreću kulturni radnici važno je poznavati generalno stanje u kojem se nalazi kultura kao i kulturne institucije u Bosni i Hercegovini.

¹³ Iako je bilo najavlјivano da će se kamen temeljac postaviti 2012. godine (Slobodna Evropa, 13.02.2020)

¹⁴ Detaljnije o tačnim obrazloženjima jedne i druge strane se može pročitati na

<https://www.klix.ba/magazin/kultura/ko-koci-izgradnju-muzeja-ars-aevi-grad-sarajevo-i-vlada-ks-se-medjusobno-optuzuju/191018144>

3. Povezanost nacionalnog identiteta, kulture i kulturnih politika

Pitanja nacionalnog identiteta i nacionalnih politika su veoma istraživana, aktuelna i važna pitanja kojima se bave teoretičari širom svijeta. Moderni svijet je sastavljen iz velikog broja nacionalnih država između kojih je moguće praviti usporedbe, ali i analize postojećih identiteta unutar svake od njih. Sve ove analize i usporedbe su važne da bi se moglo imati što bolje razumijevanje ovako kompleksnih pitanja kao što su pitanja nacionalnih identiteta i njihove veze sa drugim identitetima. Bhikhu Parekh u knjizi *Nova politika identiteta* (2008) objašnjava upotrebu nacionalnog identiteta na dva načina...“prvo: označava identitet pojedinca kao pripadnika političke zajednice koja je različita od drugih oblika zajednice... kao drugo, „nacionalni identitet“ označava identitet političke zajednice“ (Parekh, 2008:51). Nacionalni identitet svakako da je veoma važan dio identiteta svakog čovjeka, iako do XIX vijeka nije imao važnost koju ima danas. Pojavom modernih država nacionalni identitet dobija na važnosti jer postaje sredstvom ujedinjenja građana jedne nacionalne države, odnosno ono što građane povezuje u jednu političku zajednicu. Nacionalni identitet je ono što definiše jednu zajednicu kao takvu i čini je „svojom“, drugačijom od drugih. Parekh navodi konstitutivne značajke koje jednu političku zajednicu određuju i odvajaju od ostalih i čine je „baš tom i takvom zajednicom, a ne nekom drugom“. To su: teritorij, jezik ili jezike kao i formativna istorijska iskustva, tradicije, duboko ukorijenjene tendencije, vjerovanja, vrijednosti i ideali koje zajednica cijeni i koje pokušava usaditi svojim pripadnicima, diskurzivni okvir i način rasuđivanja, pravne i političke institucije, kolektivna sjećanja na unutrašnje i vanjske borbe, pobjede i poraze (Parekh, 2008:54). Iz navedenog objašnjenja se vidi koliko elemenata obuhvata jedna politička zajednica i zašto je toliko važna za pojedinca. Kroz nacionalni identitet se objašnjava prošlost jedne zajednice. Putem važećih identitetskih vrijednosti neki članovi zajednice se proglašavaju herojima ili izdajnicima, neki događaji se označavaju više ili manje važnima, zatim se naglašavaju određene vrijednosti koje utiču na put kojim će jedna nacionalna država ići u budućnosti. Nacionalni identitet se jača putem nacionalnih politika koje su u slučaju Bosne i Hercegovine i najglasnije. Nacionalni identitet je ono čime se mnogi ponose i što doživljavaju kao ličnu vrijednost, iako naš nacionalni identitet nije nešto što smo mi stekli nekim ličnim postignućem. O važnosti nacionalnog identiteta u suštini odlučuje sam pojedinac svojim promišljanjem o ličnom identitetu. Naravno, kakva će identitetska samopercepcija na kraju biti prihvaćena svakako da zavisi od više faktora, odnosno od vanjskih uticaja putem obrazovanja i vrijednosti koje se generalno promovišu u jednoj političkoj zajednici. Ako govorimo o identitetima političke zajednice

važno je istaći da ne postoji samo nacionalni identitet već i drugi „širi“ identiteti kao na primjer kolektivni evropski identitet u Evropskoj Uniji koji se razvio „zahvaljujući dvama svjetskim ratovima tijekom dvadesetog stoljeća, imperativima globalizacije i potrebom za ekonomskom političkom, ekološkom i vojnom povezanošću, europske države se približavaju i stvaraju kontinentalni identitet“ (Parekh, 2008:52). Zbog porasta važnosti kolektivnog identiteta aktuelno je pitanje značaja nacionalnih identiteta kao i krize u kojoj se pod konkurenjom kolektivnih nalaze nacionalni identiteti. Međutim, važno je znati da „nacionalni identitet nije iskonska, gruba i nepromjenjiva životna činjenica koja se pasivno nasljeđuje iz generacije u generaciju“ jer „nacionalni identitet nije sadržaj, već skup međupovezanih tendencija koje ponekad vuku u različitim smjerovima, te se svaka generacija mora identificirati s njima i odlučiti na temelju kojih će se dalje graditi... nacionalni identitet je istodobno i dan i redovito preoblikovan“ (Parekh, 2008:54-55). U društvima koja nisu dovoljno demokratski osviještena često vlada stigma o nepromjenjivosti nacionalnog identiteta, koji se uzima kao vrhovna vrijednost koja se ne treba dirati. Šta više, svi oni koji žele krupne promjene se uzimaju kao neprijatelji postojećih vrijednosti i postojećeg nacionalnog identiteta. Da bi se pojedinac mogao kritički odnositi prema nacionalnom identitetu mora postojati visok stepen objektivnosti i razvijeno kritičko promišljanje.

A kada se govori o nacionalnom identitetu nezaobilazan je i pojam nacionalizma koji je takođe veoma aktuelan u svakodnevnoj politici u Bosni i Hercegovini. Uopšteno, ovaj pojam se razumijeva u pežorativnom značenju, odnosno, shvata se kao (često) agresivno promovisanje jedne nacionalne ideje i kao „kamen spoticanja“ u normalnom funkcionisanju jedne zajednice čiji članovi zbog postojanja nacionalizma, odnosno zbog promovisanja netrepljivosti prema onima koji nisu pripadnici određene nacije ili ne dijele isti nacionalni identitet nemaju dobru komunikaciju i dobre međusobne odnose. Jović ipak kaže da „nacionalizam ne mora značiti mržnju, iako je jugoslavenski socijalistički rječnik često pod nacionalizmom podrazumijevao ne samo mržnju nego i agresivnost prema drugima“ (Jović, 2003:44). Za nacionalizam kaže da je „prepolitička i/ili natpolitička (državotvorna) doktrina kojoj je glavni cilj stvaranje i/ili očuvanje nacionalne države“ (ibid.). Nacionalizam kao glavni cilj nameće očuvanje nacionalnog identiteta i svim raspoloživim sredstvima se trudi da ga promoviše i nameće kao dominantnu vrijednost. Dalje kaže da iako nacionalizam „jest doktrina homogenizacije i isticanja nacionalnog (državnog) iznad svakog drugog političkog interesa, on ne mora podrazumijevati nasilnu akciju“, ipak iako se ograđuje od generaliziranja navodi da „nacionalizam manjih nacija je češće izolacionistički nego ekspanzionistički. Izolacionistički tip nacionalizma je također ponekad nasilan, prije svega prema manjinama na

svom tlu, a potom i prema institucijama prethodne države“ (Jović, 2003:44,45). Gellner u djelu *Nacije i nacionalizam* (1983) piše o generalno pogrešnoj svijesti nacionalističke ideologije i ocjenjuje da „nacionalizam je sklon smatrati sebe očeviđnim i bez dokaza bjelodanim načelom, dostupnim svim ljudima i kršenim samo nekom izopačenom sljepoćom, dok zapravo svoju vjerodostojnost i dojmljivu narav duguje tek vrlo posebnom skupu okolnosti koje doista prevladavaju danas, ali koje su bile strane većini čovječanstva i povijesti“ (Gellner, 1998:144). Nacionalizam u Bosni i Hercegovini kao sredstvo postizanja političkih ciljeva je vrlo zastupljen te je vrlo upitno koliko se u takvoj generalnoj atmosferi nacionalističkog opijuma jedno društvo može kulturno razvijati u skladu sa poželjnim vrijednostima ravnopravnosti, vladavine prava i demokratije.

U državama gdje su nacionalističke stranke na vlasti sve institucije se koriste u cilju jačanja nacionalnog identiteta, pa tako i utiču na kulturu. Sufinansiranje kulturnih događaja, projekata i institucija se određuje prema prioritetima nacionalnih politika pa se tako i kultura koristi u cilju promovisanja nacionalnog identiteta. Obzirom na to da pristup budžetima i rukovodećim pozicijama imaju oni koji su na vlasti kulturne politike se koriste se i u cilju očuvanja postojećeg stanja jer „svaka vlast kreira sopstvenu kulturnu politiku, preko koje obezbjeđuje prohodnost svoje političke orijentacije, usmjeravajući kulturu tako što je finansijski, politički i ideološki usmjerava“ (Bakić, 2017:192). Zbog ovoga je važna demokratizacija kulture, šta više ona je jedna od tri ključne osnove razvoja kulture navedene u Strategiji razvoja kulture u BiH. Jedna država koja vodi kulturnu politiku po načelima demokratizacije kulture „donosi zakonske akte, osniva ustanove, uvodi metode planiranja i programiranja kulturnog usmjeravanja, koji ne samo da kulturne sadržaje čine dostupnim, već u isto vrijeme, svojim sadržajem utiču na formiranje svijesti i ponašanja potencijalnih konzumenata... društvenim procesom formiranja i zadovoljenja potreba i ukusa građana vrši se neraskidivi odnos pojedinca i države“ (Bakić, 2017:189) Dakle, kulturne politike utiču na kulturu koja generalno utiče na formiranje svijesti kod građana.

Ako kulturne politike promovišu i podstiču one kulturne sadržaje koje predstavljaju nacionalno i etničko kao vrhovnu vrijednost teško da se može govoriti o ravnopravnoj zastupljenosti sadržaja drugačije vrste. Svakako da promovisanje nacionalnog ili etničkog samo po sebi ne mora predstavljati nužno negativnu stvar, međutim, problem nastaje favorizacijom kulturnih sadržaja jedne (ili više) nacionalnih ili etničkih grupa čime se druge stavljaju u podređen položaj. Pitanje zastupljenosti kulturnih sadržaja svih etničkih skupina je veoma važno jer je u svojoj osnovi Bosna i Hercegovina multikulturalna zemlja. Čačić-Kumpes u radu u kojem se bavi načinom regulacije odnosa između različitih kultura u društvu

govori o multikulturalizmu i interkulturalizmu gdje ocjenjuje da „multikulturalizam nije uspio razriješiti odnose između etničkih (kulturnih) grupa“ dok interkulturalizam „počiva na ideji interakcije koja je središnji koncept u definiranju kulture i kulturnoga identiteta, a pojam pojedinca zamjenjuje pojmom Subjekta koji nije proizvod (svoje kulture) već slobodno i odgovorno biće, stvaralac“ (Čačić-Kumpes, 2004:152). Stavlja akcenat na komunikaciju za koju kaže da „se nalazi u samoj prirodi kulture“ te nalazi prigovor za sve kulturne politike bile multikulturalne ili interkulturalne za koje kaže da stavljuju probleme različitosti u središte te da se na taj način izbjegava suočavanje s drugim dimenzijama društvenih pojava, a takođe navodi da se izjednačava kulturno i etničko „čime se postojanje različitosti reducira na fluidno područje kulture“ (Čačić-Kumpes, 2004:154). Dakle, kultura se može koristiti kao sredstvo koje će podstići zajedništvo i međusobno razumijevanje, ali s druge strane može biti korištena i kao sredstvo naglašavanja različitosti između grupa.

Također ako kulturne politike sufinansiraju one događaje koji su popularni, a nemaju nikakvu kvalitativnu vrijednost nastaje problem. Na taj način dolazi do promovisanja kiča i šunda koji je sam sebi svrha i koji ne dovodi do „kultivisanja“ pojedinca. Možemo reći da dolazi do „zatupljivanja“ pojedinca koji neće podržavati kulturu što će vremenom rezultirati još manjom sviješću o važnosti ulaganja u kulturu i kulturne institucije. Na taj način „začarani krug“ se nastavlja i kultura postaje još podložnija svakoj vrsti manipulacije. Zbog toga je važno podsticati slobodu umjetnika i slobodno umjetničko stvaralaštvo bez kojeg ne može biti kulturnog napretka. Taj podsticaj se vrši putem kulturnih akcija koje stimulišu stvaranje i kulturno adekvatan prijem stvorenog (Ranković, 1973:195). Iako je u skladu sa demokratizacijom kulture cilj zadovoljiti potrebe što većeg broja ljudi takođe je neophodno naći balans u kojem će se zadovoljiti određene kulturne potrebe širih narodnih masa i ispuniti njihove potrebe za određenom vrstom kulturnog života, ali ne dozvoliti da to ide na uštrb kulturnih proizvoda koji imaju vrijednost i koje tvore bogat i napredan kulturni život. Takođe se mora imati razumijevanje da određene kulturne sadržaje¹⁵ određeni broj ljudi ne može razumjeti, međutim oni se ne trebaju ostaviti po strani jer bi se na taj način „konzervirala njihova kulturna nerazvijenost“ već je potrebna „specijalizovana kulturna priprema za vrhunski kulturni doživljaj kroz sistematsku aktivnost kulturno-estetskog obrazovanja i vaspitanja“ (Ranković, 1973:196). A o naprednom kulturnom životu se ne razmišlja samo kada se vodi briga o umjetnicima koji stvaraju u datom momentu već je i jako važno njegovati potencijalne umjetnike i dati im uslove za razvitak. Na taj način se priprema dobar „teren“ za daljni kulturni razvoj. Kada govori o talentima Ranković navodi da kulturna politika „može

¹⁵ Koje uglavnom spadaju u sadržaje umjetničke vrijednosti.

da obezbedi adekvatne uslove za razvitak talenata, ako se i kada se oni pojave. Ako to čini dugotrajno i sistematski, kulturna politika u izvesnom smislu utiče i na pojavu talenata, jer se pokazalo da se talenti u većoj meri javljaju u sredinama u kojima su dobro prihvatanici, nego u sredinama u kojima su zapostavljeni“ (ibid.).

Kada se govori o kulturnom životu interesantna je Molarova klasifikacija partnera kulturnog života koji čine: 1) stvaraoci (umetnici, pisci, interperatoti, realizatori...); 2) publika (profesionalna, amaterska, elitna, konzumenti proizvoda kulturne industrije, korisnici, preplatnici, potrošači...); 3) donosioci odluka (nosioци javne vlasti, menadžeri u kulturi, kulturne institucije, finansijske institucije- banke, preduzeća...); 4) posrednici (akademije, univerziteti, škole, intelektualci, specijalisti u kulturi, kritičari, novinari...) (Molar, 2005 navedeno u Birešev, 2003). Dakle, kulturni život podrazumijeva veliki broj aktera koji stupaju u međusobne kontakte i na određeni način utiču na njega. Problem u Bosni i Hercegovini je nedovoljna povezanost među partnerima kulturnog života te je „veoma znakovita (je) nerazvijenost međusobnih odnosa i saradnje javnog, privatnog i civilnog sektora što se takođe tumači i kao posljedica nerazvijenosti civilnog društva. To obično podrazumijeva netransparentne i neravnopravne uslove egzistiranja svih ustanova u kulturi, izostanak međusobnog dijaloga i 'kulture dijaloga', kao i izostanak javne kontrole kulturne politike“ (Bakić, 2017:192). Ako je kultura komunikacija onda nema razvoja bez saradnje javnog, privatnog i civilnog sektora i to je vjerovatno prva stvar na kojoj se treba raditi u cilju prevazilaženja krize u kulturi.

DRUGI DIO

MUZIKA U POLITIČKOJ SFERI

4. Muzika kao sredstvo izražavanja političkog mišljenja

Muzika kao izražaj različitih emotivnih stanja i promišljanja nastaje kao rezultat ljudske kreativnosti koja može biti u službi različitih potreba i ciljeva. Može nastati i primjenjivati se u cilju duhovnog zadovoljenja čovjeka kada se putem muzike izražava ljubav prema Bogu ili božanstvima, pjeva o značajnim religijskim ličnostima, događajima i sl. Zatim, muzika nastaje i u cilju zabave, što je najrasprostranjenija upotreba muzike danas, a ista između ostalog donosi i najveću novčanu dobit te je samim tim najzastupljenija na tržištu. Pod ovu kategoriju se može svrstati veliki broj muzičkih žanrova. Iako se ista doživljava kao puko sredstvo zabave ne smije se zaboraviti da muzika za zabavu upravo zbog značajne zastupljenosti može vršiti uticaj na izgradnju svijesti o poželjnim vrijednostima u društvu pogotovo kod mlađih. Dalje, muzika se može pisati i u cilju edukacije ili društvenog aktivizma. Teme mogu biti raznolike, odnosno kroz muziku se mogu kritikovati određene devijantne pojave u društvu, pojedinačni politički ili društveni događaji ili opšte stanje u društvu. Muzika može biti jedan od obilježja revolucionarne borbe, ali s druge strane ista može biti sredstvo različitih represivnih ideologija koje kroz muziku mogu vršiti uticaj. Kada se analizira sama primjena muzike i efekti koje ona ima postaje jasno zašto je Platon u *Državi* govorio o važnosti muzike kao opšteg pokazatelja stanja u društvu. Veoma je važno u kojem kontekstu nastaju muzička djela jer „muzika nije kategorija koja 'visi u vazduhu', lišena sredine koja je okružuje, te, stoga, govoriti o muzici zapravo znači govoriti o značenjima koja se muzici pridaju“ (Ristivojević, 2013:444). Utiskivanjem značenja ona se svrstava u određenu kategoriju i shodno tome vrši svoj dalji uticaj. Takođe, kontekst nekog muzičkog djela vremenom može biti promijenjen. Na primjer, neka pjesma po svom nastanku može biti duhovna pjesma, ali se ista kasnije može uzeti iz svog primarnog konteksta i prebaciti u potpuno novi kontekst, odnosno moguće je prebaciti tu pjesmu iz kategorije duhovnog u kategoriju društveno-aktivističkog uz određene male asistencije u tekstu na primjer.¹⁶ S druge strane, moguće je napraviti i drugačije kategorijalne prelaze kao što je na primjer urađeno sa himnom *Jedna si jedina* koja je nastala u toku rata, a 1995. godine prihvaćena kao zvanična

¹⁶ Primjer *Shall We Overcome*

himna Bosne i Hercegovine. Naime, melodija ove himne je uzeta iz narodne pjesme *S one strane Plive* te joj je dodat novi tekst.¹⁷ Ova pjesma je promjenom teksta stavljena u drugi kontekst. 25.06.1999. godine je himna *Jedna si jedina* prestala biti zvanična himna kada je odlukom Visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini promijenjena himnom bez teksta pod nazivom *Nacionalna himna Bosne i Hercegovine*.¹⁸ Od tada su pravljeni pokušaji usvajanja teksta za himnu, ali bezuspješno što Bosnu i Hercegovinu čini jednom od rijetkih država čija himna nema tekst. Razlog neusvajanja teksta himne je nemogućnost postizanja saglasnosti oko teksta na način da ista može predstavljati osjećanja svih naroda u Bosni i Hercegovini. U slučaju prihvatanja teksta za himnu interesantno je da „posljenju riječ“ daju političari koji i na nivou postizanja saglasnosti o politici na dnevnom nivou nemaju uspjeha. Shodno tome, ukoliko politička zainteresovanost za rješavanje pitanja teksta himne bude na dosadašnjem nivou i ubuduće nije realno očekivati da će bosanskohercegovačka himna dobiti tekst. Činjenica je da „muzika postaje važan društveni fenomen onda kada počinje da vrši određeni društveni i kulturni uticaj, kad se kroz muziku izražavaju individualni i grupni identiteti, kad muzika postane sredstvo sporazumevanja i razumevanja“ (Ristivojević, 2013:448). A himna kao važan dio grupnog identiteta i kao vezivni element patriotskih osjećanja građana jedne države svakako da je važan društveni fenomen.

Iako je svaka od prethodno navedenih kategorija interesantna i zavređuje istraživačku pažnju u skladu sa problemom istraživanja ovog master rada u ovom poglavlju će se kroz par primjera analizirati upotreba muzike koju možemo staviti u kategoriju političkog aktivizma.

Kao najčešći vid izražavanja političkog neslaganja javljaju se protesti na kojima je česta pojava da se u toku protesta pjevaju pjesme koje se vezuju uz kontekst protesta.¹⁹ To ne moraju biti pjesme koje su napisane eksplicitno za tu priliku jer se i sami protesti često dešavaju spontano i najavljuju u kratkom vremenskom roku (a postoje i situacije kada dolazi do spontanog okupljanja građana na jednom ili više mjestu u cilju izražavanja nezadovoljstva povodom nekog problema). Pjesme koje se koriste su one čiji tekstovi su pogodni za tu situaciju. U nekim slučajevima, protestima se priključuju i muzičari koji pjevaju i/ili sviraju na protestima te na taj način podižu „raspoloženje“ među protestantima, ali i popularizuju samu problematiku i povećavaju svijest o postojećem problemu u široj javnosti. Takođe, dešava se da muzičari napišu pjesme podstaknute aktuelnim događajima koje ostaju kao trajni

¹⁷ Autor teksta je Dino Merlin

¹⁸ U pitanju je kompozicija napisana za orkestarski sastav, a kompozitor je Dušan Šešić.

¹⁹ Na primjer, ako su antifašistički protesti pjevace se pjesma *Bella Ciao* koja je u međunarodnim okvirima poznata kao antifašistička pjesma nastala u toku II svjetskog rata.

muzički zapis date situacije. Mnogi muzičari, koji su cijenjeni zbog svog rada imaju uticaj na društvo koje ih doživljava kao jednu vrstu uzora. Interesantno je kako putem muzike određeni problem može “izaći“ van granica jedne države i kako se određena ideja može popularizovati na brz način putem muzike među većim brojem ljudi.²⁰ Na ovaj način muzičari postaju glasnogovornici određenih ideja i stavova te često i bivaju zapamćeni u istoriji kao muzičari-aktivisti. Jon Pareles, muzički kritičar u tekstu za *The New York Times* piše o jednom od najvećih američkih folk muzičara Pete Seegeru i njegovoj aktivističkoj ulozi kao muzičara. U ovom tekstu pravi pregled nekih najznačajnijih događaja iz života ovog muzičara. Izdvaja kako je Seeger 40tih i 50tih godina prošlog vijeka pjevao za radnički pokret, zatim 60tih godina je pjevao na marševima za građanska prava i na skupovima protiv rata u Vijetnamu, te za okoliš i antiratne svrhe 70tih, a i kasnije. *We shall overcome* koju je Seeger prilagodio iz stare duhovne muzike²¹ je postala himna građanskih prava. U doba McCarthy-a zbog Seegerovih političkih afilacija, uključujući i članstvo u komunističkoj partiji 40tih godina, dovelo je do toga da bude stavljen na crnu listu, a kasnije je optužen za nepoštovanje Kongresa. Zbog optužbi za nepoštovanje Kongresa (po deset tačaka) 1961. godine biva osuđen na godinu dana zatvora, međutim, sledeće godine apelacioni sud odbacuje optužbu kao neosnovanu. Do kraja šezdesetih je bio zabranjen i na komercijalnim televizijama međutim to ga nije spriječilo da nastavi da se bavi muzikom. Njegove pjesme su postale dio američkog folklora. Kako se navodi u tekstu, sam Seeger je inspirisao brojne umjetnike kao što su Bob Dylan, Don Mc Lean i Bernice Johnson Reagon (Pareles, 2014). Seeger je bio jako podržavan od strane boraca za ljudska prava, a u jednom intervjuu na pitanje: „Koja je najizraženija stvar za koju ste vidjeli da je pjesma uspjela da postigne?“ odgovorio je „Pokret za građanska prava. Pjesme su uradile mnogo za sindikate, ali građanski pokret za ljudska prava ne bi uspio da nije bilo svih tih pjesama. Pjevane su u zatvorima, na linijama i paradama. Ljudi su ih šaptali kada su ih najviše tukli“ (People's World, 2011). Bez sumnje, društveno-angažovane pjesme imaju ulogu moralne podrške i jačanja emotivnog naboja. Aktivističke pjesmu su korisne jer su iste element mobiliziranja ljudi na vrlo jednostavan način. Sam Seeger je održao veliki broj koncerata koji su solidarisali veliki broj ljudi kako u Americi tako i šire te je na taj način širio ideje građanskih prava. Muzika je korisna zbog beneficija koje nosi, a neke od njih su: „prepoznavanje zajedničkih čulnih modaliteta, oživljavanje infantilnog osjećaja sigurnog zbljižavanja, zabave“ što dovodi do „oslobađanja oksitocina“ te ovo „zajedničko emocionalno iskustvo doprinosi muzičkoj moći podsticanja solidarnosti“ (Higgins, 2018:5).

²⁰ Naravno, ako postoji podrška medija to ide mnogo brže i lakše.

²¹ U pitanju je gospel pjesma naziva *I'll overcome*

Lewis u tekstu koji se bavi ulogom muzike u popularnim socijalnim pokretima za muziku kaže da „je posebno jedinstvena i efektivna snaga za mobiliziranje nezadovoljstva unutar potlačene populacije zato što: 1) Muzika može jasno definisati stanje socijalnog nezadovoljstva i dovesti elemente socijalne ideologije do jačanja i racionalizirati socijalni pokret; 2) Manje je vjerovatno da će muzika biti shvaćena ozbiljno pa samim tim biti cenzurisana ili potisnuta nego više racionalne i pisane forme komunikacije, kao što su govorili pamfleti; 3) Muzika može osnažiti socijalne proteste prema tradicionalnim vrijednostima i simbolima grupe putem korištenja tradicionalnih muzičkih formi, instrumenata, odjeće i načina prezentacije; 4) Muzika može projektovati snažne emocionalne poruke koje mogu biti više efektivne u promociji solidarnosti nego više „racionalni“ načini komunikacije; 5) Muzika u ovoj emocionalnoj komunikaciji može napraviti naboј interesa grupe, uzdižući ih do inteziteta moralnih prava“ (Lewis, 1984:155).

Korištenje muzike na protestima naravno nije uobičajeno samo za određeno geografsko područje. Može se govoriti o uopštenoj primjeni muzike (pored ostalih sredstava) pri protestima. Lewisova klasifikacija se može odlično analizirati kroz sledeći primjer protesta u Africi. U aprilu 2019. godine na društvenim mrežama, a potom i u medijima se proširio snimak studentice Alaa Salah koja je snimljena kako u Kartumu u Sudanu u toku antivladinog protesta sa krova automobila uzvikuje stihove sudanskog poete Azhari Mohamed Ali-a pod nazivom *Metak ne ubija. Ono što ubija je tišina ljudi*. Na njene riječi u potpunom ritmičkom skladu protestanti su odgovarali riječju *Thawra*²² (u prevodu *Revolucija*). Ova pjesma koju je Salah uz pratnju ostalih protestanata izvela je poslala snažnu emotivnu poruku i solidarisala sve okupljene u tom momentu. „Alaino recitovanje nikako nije bio jedinstven slučaj. Njen javni nastup odjekuje dugom tradicijom sudanskih žena koje izvode pjesme i pohvale u čast mrtvima, jačaju moral ratnika i prkose bezobzirnim vođama“ (Elamin i Ismail, 2019) Salah je također ostavila jak efekat svojom tradicionalnom odjećom. Ona je osnažila protest tradicionalnim elementima, počev od načina performansa, preko izbora pjesme pa do samog izgleda. Po analizi navedenog performansa vidi se da su u istom zastupljeni svih pet navedenih elemenata po Lewisu. Snimak je postao viralan kako zbog poruke pjesme tako i zbog činjenice da je u društvu koje je represivno prema ženama upravo žena ta koja je u

²² Tekst pjesme *Metak ne ubija. Ono što ubija je tišina ljudi* (prevod sa arapskog na engleski jezik, izvor https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/alaa-salah-sudanese-mothers-190501175500137.html?fbclid=IwAR1xn0jQuOcA0qa84hH6q89jnGvioD_y35XAPa1921mHlrG27ShM_p5YiN0) : „They imprisoned us in the name of religion, burned us in the name of religion ... killed us in the name of religion... But Islam is innocent. Islam tells us to speak up and fight against tyrants ... the bullet doesn't kill. What kills is the silence of the people.“

jednom momentu predvodila masu. Pored pjevanja, kako svjedoče različiti snimci²³, na protestima se danonoćno plesalo, ali i sviralo na muzičkim instrumentima. Sigurno je da su u slučaju protesta u Sudanu protestne pjesme odigrale snažnu ulogu i povećala intezitet emotivnog naboja. Iste su dale moralni podstrek hrabrosti. *Metak ne ubija. Ono što ubija je tišina ljudi* je više od obične pjesme, ista je jedan od simbola otpora. U samom tekstu pjesme u svega par stihova objašnjen je problem zloupotrebe religije u cilju represije nad građanima od strane vlasti.

Kako u Sjedinjenim Američkim Državama, Sudanu tako i u Bosni i Hercegovini na nekim protestima se nezadovoljstvo izražavalо i muzikom.

Protesti povodom neusvajanja Zakona o jedinstvenom matičnom broju građana 2013. godine su bili jedni od najmasovnijih protesta u ovoj deceniji²⁴ u Bosni i Hercegovini. Ovaj protest se nazivao i *Bebolucijom* i dao je rezultat jer se ovaj zakon na kraju i usvojio. Najveći protesti su bili ispred zgrade Parlamenta Bosne i Hercegovine u Sarajevu, a na tom mjestu 18.06.2013. godine se i održao koncert *Protest uz pomoć bh. bendova* gdje su nastupili Dubioza kolektiv, Letu Štuke, Zoster, Frenkie, Skroz, Dvadesetorka, Grof Đuraz i Gospoda, KZU ole ole & PZU oje oje i Billy Andol. Kako prenose mediji po riječima organizatora „bendovi su se okupili oko ideje da "ugroženim parlamentarcima svojom muzikom pruže bar malo utjehe i podstreka za efikasniji rad i brže donošenje zakona“ (Al Jazerra i agencije, 2013). Sledеći veliki protesti u Bosni i Hercegovini su se desili u februaru 2014. godine, uzrok protesta je bilo ekonomsko i socijalno nezadovoljstvo te „konačni rezultat protesta bile su ostavke četiri kantonalne vlade.“ (Al Jazerra i agencije, 2015). Jedan od najpoznatijih bosanskohercegovačkih bendova Dubioza kolektiv je podržao proteste na način da su odlučili da sviraju besplatno „na ulici za raju“ te da se na taj način solidarišu i da podrže „sve građane koji se bore za bolji sistem“ (RTCG, 2014). Pored nastupa na ulicama u više BiH gradova objavili su i spot za pjesmu *Vlast i policija* u cilju podrške protestima. U slučaju oba navedena protesta javne ličnosti, a među njima i muzičari svakako su svojim javnim nastupima i stavovima itekako popularizovali proteste kako unutar Bosne i Hercegovine tako i van granica države.

²³ Pogledati dokumentarni film *Our voices as only weapons*. URL: https://hindmeddeb.fr/Our-voices-as-only-weapons?fbclid=IwAR3j2yUFJwBwSgatyJ43l0kp0KNvcv8Of0J8pYDXA0I-mKe_llAhDRguLdQ

²⁴ Uzrok protesta: „2011. godine naređeno da se postojeći Zakon o JMB mora usaglasiti sa entitetskim zakonima. Radi se o članu 5. zakona, koji se odnosi na dvojna imena gradova, kao što su Bosanski Novi i Novi, oko čega se poslanici državnog Parlamenta nisu uspjeli dogovoriti, pa je Ustavni sud BiH, 12. februara blokirao izdavanje JMB dok se taj član zakona ne promjeni“ (Boračić-Mršo, 2013) Protesti su otpočeli 5. juna 2013. godine nakon što beba Belmina Ibrišević nije mogla biti odvedena na liječenje u Njemačku zbog nemogućnosti izdavanja pasoša zbog problema sa JMBG brojem. Kada je ova priča došla do medija odmah su otpočeli protesti. S obzirom na to da su neusvajanjem ovog zakona bili ugrožene sve bebe rođene nakon 12.02.2013. godine sami protesti su ujedinili i privukli veliki broj građana.

Ipak, ne koristi se muzika uvijek etički ispravno, odnosno nisu pjesme pisane samo u moralno ispravnim težnjama ka slobodi, ravnopravnosti i pravdi. Neke pjesme su tu da slave ksenofobiju, nacionalizam, rasizam... jednom riječju- mržnju. Ove pjesme imaju ulogu podsticanja određene grupe na emocije mržnje, netrepeljivosti i nasilja prema onima koji nisu pripadnici te grupe, jer to je ono što muzika radi- solidariše i povezuje ljudi oko određene ideje te je zbog toga važno znati kontekst nastanka određene pjesme i poruku koja se putem nje šalje. Ovakve pjesme pored toga što podstiču jačanje emocija mržnje prema određenim grupama takođe podstiču i vršenje konkretnih radnji koje mogu ugroziti te grupe. Mnoge od takvih pjesama koje i dalje koriste neofašističke grupe u zemljama bivše Jugoslavije nastale su u toku zločinačkih radnji (kao na primjer ustaške i četničke pjesme u toku II svjetskog rata). Danas se u određenim situacijama ove pjesme pjevaju te na taj način veličaju tadašnje zločine. Neki pjevači su i izgradili svoju reputaciju kao nacionalistički pjevači te im je u određenim državama zabranjeno i da nastupaju. Ipak, te zabrane zavise od zakona i od kolektivne svijesti o važnosti zabranjivanja veličanja zločina i zločinaca na svaki mogući način. Takođe je važno da pored postojanja zakona taj zakon bude i primjenjivan u realnosti. U Bosni i Hercegovini primjer veličanja zločinaca kroz pjesmu se dešava na već tradicionalnim skupovima Ravnogorskog pokreta u Višegradu u mjesecu martu gdje se kako se vidi na snimcima sa skupa uz gusle pjevaju četničke pjesme.²⁵ A kako nacionalističke pjesme može dati emotivni podstrek za izvršenje konkretnih zločina pokazuje primjer koji se desio u aprilu 2019. godine na Novom Zelandu kada je u terorističkom napadu na džamiju poginula 51 osoba. Ono što je privuklo pažnju javnosti je to da je terorista koji je prenosio napad putem svog facebook profila slušao pored ostalih i srpske nacionalističke pjesme iz devedesetih godina prije izvršenja napada.²⁶ (Radio Slobodna Evropa, 2019).

U prethodno navedenim primjerima se može vidjeti kako se muzika, konkretno protestne pjesme mogu koristiti kao podsticaj na dobro (revolucije, protesti, borba za ljudska prava i sl.), a u drugom slučaju kako nacionalističke pjesme mogu služiti i kao podsticaj i za izvršavanje zločina. Ako smatramo da muzika treba podržavati etičke norme onda primjere korištenja muzike na drugi način, suprotno od toga, možemo označiti kao zloupotrebu iste. Muzika, odnosno pjesme čiji tekstovi s jedne strane podstiču i hvale zločine, a s druge strane ulivaju strah mora biti zabranjivanja i osuđivana, a to je svakako u nadležnosti zakonske

²⁵ Na skupu 10.03.2019. se pjevalo:

„Biće opet pakao i krvava Drina, evo idu četnici sa srpskih planina“. Snimak:
<https://www.youtube.com/watch?v=NioZTsMOZJA>

²⁶ Iako sama muzika nije uzrok navedenog zločina ista je poslužila kao emotivna priprema za izvršenje istog.

regulative. A ako se govori o zabranjivanju vrlo je važno napraviti jasnu dinstikciju između pjesama koje su govor slobode i onih koje su podsticaji zločina.

Dalje, kada se govori o aktivizmu, neophodno je spomenuti i političke stranke koje takođe koriste muziku kao jedno od sredstava putem kojeg žele ostaviti što bolji utisak kod birača u svojim predizbornim kampanjama. Te pjesme imaju ulogu širenja poruka određene stranke, ujedinjenje birača kao i zabave na stranačkim skupovima, kongresima i sl. Pored pjesama koje se pišu posebno za određenu stranku na skupovima se puštaju i pjesme sa kojima se ta politička grupa identificuje. Na primjer, u slučaju etničkih stranaka u Bosni i Hercegovini to su tradicionalne pjesme koje su specifične za etničku grupu koja je glasačko tijelo te stranke, zatim pjesme koje veličaju određene ličnosti iz prošlosti koje su značajne za tu etničku grupu, patriotske pjesme i himne. S obzirom na to da „međuetničko nadmetanje za glasove ne postoji“ te da „oblici međustranačkog nadmetanja koji proizlaze iz ovog su fokusirani na pridobivanje glasača iz vlastite etničke skupine, unutar etnički homogenih glasačkih tijela“ (Kapidžić, 2017:21) logičan je i izbor ovakvih pjesama u etničkim strankama. Važno je naglasiti privrženost etniji, te je za to najbolje koristiti ovakve pjesme pored stranačkih. Nije rijetkost da na skupovima nastupaju manje ili više popularni muzičari.

Nema sumnje da će i u budućnosti muzika imati svoje značajno mjesto u društveno-angažovanim aktivnostima jer kao što pokazuju prethodno navedeni primjeri ista je odličan vezivni element emocija jedne grupe jer daje snagu grupi, osnažuje osjećaj solidarnosti i osnažuje duh.

5. Državni intervencionizam i muzika

Intervencionizam u području kulture putem kulturnih politika se smatra obavezom države. Da bi se uspješno sprovele kulturne politike moraju postojati instrumenti za sprovođenje istih. Veoma je važan izbor instrumenata za sprovođenje kulturnih politika jer sami ciljevi su „mrtvo slovo na papiru“ bez kvalitetne provedbe. Iako se u prvom dijelu rada govorilo uopšteno o kulturnim politikama, kulturnoj strategiji kao i povezanosti kulturnih politika sa kulturom i nacionalnim identitetom u ovom dijelu rada će se analizirati instrumenti za sprovođenje kulturnih politika generalno, a potom ćemo izdvojiti jedan od njih i na konkretnom primjeru napraviti analizu preferencija kulturnih politika u Bosni i Hercegovini.

O kompleksnosti instrumenata za sprovođenje kulturnih politika i o međusobnoj povezanosti istih piše Dejvid Trozbi u djelu *Ekonomika kulturne politike* (2010). On navodi pet grupa

instrumenata politike: finansijske mjere, zakonske mjere, mjere pomoći industriji, intervencije na tržištu rada i trgovinska politika. Ove kategorije navodi kao „sistemsку основу за razmatranje ovih pitanja“ i za iste kaže da „nisu zatvoreni sistemi, niti su absolutno sveobuhvatne, a među njima postoje brojna preklapanja“ (Trozbi, 2012:54). Potom svaku analizira ponaosob. Kada govori o finansijskim politikama navodi načine sprovođenje istih i to putem: neposrednih isporučivanja kulturnih dobara i usluga, subvencija i stipendija proizvođačima kulturnih dobara²⁷, poreskih olakšica i pomoći potrošačima. U zakonodavnoj politici ističe oblasti u kulturnoj politici gdje zakonski instrumenti imaju posebnu ulogu, a to su: zakon o intelektualnoj svojini²⁸, kulturna prava, medijska politika i politika prema nasleđu. (Trozbi, 2012:54-57) Sledeća kategorija je ona na koju bi se u budućnosti u Bosni i Hercegovini morala obratiti posebna pažnja, a to je industrijska politika u kulturnom sektoru. Trozbi smatra da „na regionalnom ili lokalnom nivou, industrijska politika može da bude povlašćeni instrument kojim će se privući firme koje će podstići lokalni privredni rast“ (Trozbi, 2012:58). Predlaže da instrumenti industrijske politike u kulturnom sektoru trebaju uključivati: početnike u poslovanju, strategije razvoja industrije te kreativne skupove (clusters) za koje kaže da “mogu imati značajan uticaj na zapošljavanje time što će na jednom mjestu okupiti radnu snagu i znanja iz određenih oblasti kulturne proizvodnje“ (ibid.) U praksi u Bosni i Hercegovini su ovi instrumenti slabo zastupljeni što za posljedicu ima postojanje nerazvijenog kulturnog tržišta. Sledeća kategorija po Trozbi-u je kategorija politike tržišne radne snage koja mora imati instrumente koji doprinose dobrobiti umjetnika i drugih kreativnih radnika, te kategorija trgovinske politike. Za ovu posljednju kategoriju navodi dva osnovna instrumenta trgovinske politike: podsticanje izvoza i kontrola uvoza. (Trozbi, 2012:60). Posebno je interesantno Trozbievo mišljenje o trgovini i kulturi gdje kaže da „poboljšati sliku sopstvene kulture u stranoj zemlji može biti deo šireg trgovinskog programa koji prati staru izreku 'gde kultura prednjači, trgovina sledi'“ (ibid). Iako ni jedna od ovih pet kategorija kada je kultura u pitanju nije na zadovoljavajućem nivou, kategorije industrijske i trgovinske politike su čini se u najnezavidnijoj poziciji u Bosni i Hercegovini. Bez efikasnosti ove dvije kategorije ne može se govoriti o postojanju kvalitetnog kulturnog tržišta kojeg je svakako i muzika dio.

Shodno problemu istraživanja ovog rada usmjerićemo se na analizu onog instrumenta koji je najstariji i najvažniji način sprovođenja umjetničke politike, a to je sufinsansiranje. Obzirom na to da se novac za kulturu izdvaja na entitetskom, kantonalmom i opštinskom nivou syjesni

²⁷ Za ovu mjeru kaže da je jedna od najvažnijih načina sprovođenja umjetničke politike

²⁸ Parlamentarna skupština je donijela zakon o Osnivanju instituta za intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine 2004. godine, dok je Zakon o autorskom i srodnim pravima donesen tek 2010. godine.

smo da bi detaljna analiza svih rezultata konkursa sufinansiranja kulturnih institucija i projekata u Bosni i Hercegovini zbog institucionalne kompleksnosti zahtijevala veoma opširno istraživanje te smo u slučaju ovog rada odlučili da se usmjerimo na rezultate tri konkursa Federalnog ministarstva kulture i sporta u 2019. godini²⁹ kao indikatora preferencija kulturnih politika u ovom entitetu. U pitanju su rezultati konkursa kojim ovo ministarstvo sufinansira projekte različitih udruženja, fondacija, kulturno-umjetničkih društava, kulturnih centara i javnih ustanova na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine. Konkretno analiza će biti usmjerena na one manifestacije, programe i projekte koje su i muzičkog tipa. Važno je da napomenemo da smo pri istraživanju naišli na određene poteškoće o čemu će više biti rečeno u zaključku.

Pregledom projekata koji su podržani i visinom sredstava koja su se izdvojila za provedbu istih vidi se potpuna dominacija folklornih kulturnih sadržaja. Obzirom na to da smo se usmjerili na događaje koji involviraju muziku interesantan je podatak da je u 2019. godini sufinansiran veoma mali broj muzičkih događaja koncertnog tipa, ali je sufinansiran veliki broj festivala folkloru, folklornih susreta, kao i raznih projekata koji su usmjereni na promociju folkola. U nekim slučajevima organizuju se manifestacije u kojima se prezentuje folklor svih naroda u Bosni i Hercegovini dok se u drugim promoviše folklorna tradicija samo jednog naroda. Primjetna je drastična razlika u zastupljenosti manifestacija folklornog tipa i manifestacija na kojima se izvode drugi žanrovi³⁰. U slučaju sufinansiranja putem transfera za udruge građana i organizacija iz oblasti kulture 2019. godine Federalno ministarstvo kulture i sportao podržalo je ukupno 119 projekata, a na spisku se nalazi samo jedan projekat je iz domena savremenog umjetničkog muzičkog stvaralaštva Bosne i Hercegovine. Takođe, isti je slučaj i sa muzičkim manifestacijama za djecu. Dalje, vidi se da se novac izdvaja i za događaje vjerskog tipa kao što su koncerti povodom većih vjerskih praznika.

Primjetna je sličnost projekata, odnosno, kao što je prethodno navedeno dominantno se sufinansiraju folklorne manifestacije između kojih postoji razlika uglavnom samo u naslovu i mjestu održavanja. Programska homogenost projekata je zabrinjavajuća te je evidentno da bi se u budućnosti trebala više obratiti pažnja na raznolikost muzičkih projekata. Dakle, pored toga što je važno da se novac daje za kulturu važno je i kome, za šta i gdje. Etničko-

²⁹U pitanju su: Rezultati raspodjele sredstava iz dijela prihoda ostvarenih po osnovu naknada za priređivanje igara na sreću (2019. godina); Rezultati javnog poziva za odabir programa i projekata koji će se sufinancirati iz proračuna Federacije Bosne i Hercegovine u 2019. godini putem transfera za kulturu od značaja za Federaciju BiH (objavljenog 9.8.2019. godine); Rezultati javnog poziva za odabir programa i projekata koji će se sufinancirati iz proračuna Federacije Bosne i Hercegovine u 2019. godini putem transfera za udruge građana i organizacija iz oblasti kulture.

³⁰ Na primjer klasična muzika, jazz muzika, pop rock itd.

nacionalne podjele se očitavaju i u kulturnim programima. Folkol kao jedan od elemenata kulturnog bogatstva naroda Bosne i Hercegovine je nešto što svakako treba imati svoje mjesto u kulturnim politikama, međutim, možemo postaviti pitanje šta je sa kulturnim događajima i projektima koje možemo označiti epitetom „urbano“ i koji nisu nastali na temeljima tradicionalnog? Gdje je njihova veća zastupljenost i podrška u kulturnim politikama ovog tipa? Svakako da postoje institucije kao što su na primjer muzičke akademije, pozorišta, kulturni centri i sl. koje imaju svoje programe na kojima predstavljaju muzičke programe koji nisu folklornog tipa. Ovo se svakako treba uzeti u obzir pri cijelokupnom sagledavanju heterogenosti muzičkog života Bosne i Hercegovine s obzirom na to da ove institucije imaju određeni procenat sufinansiranja od strane države. Ipak, konkretan analizirani primjer je pokazao značajnu dominaciju folklornih sadržaja među različitim organizacijama građana koje su takođe značajni akteri kulturnog života, šta više u pitanju su organizacije koje često u svom članstvu okupljaju veći broj građana nego „klasične“ državne kulturne institucije.³¹.

Sigurno da bi procesima pomirenja i saradnje među narodima u Bosni i Hercegovini pomogli zajednički kulturni projekti koji se ne moraju nužno bazirati na tradiciji. Folklorna tradicija je jedan značajan dio kulture, ali ne mora nužno biti osa oko koje se sve „okreće“, važno je stvoriti prostor za novo, savremeno i drugačije. U ovom pravcu podsjećamo se stajališta sofista po kojima „Kultura nije samo ono što dobijamo nasleđem i poreklom, već i ono što učinimo od nasleđenih dispozicija kao i od tradicije i sadašnjosti“ (Božović, 1998:14). U idealnom smislu trebalo bi se težiti izgradnji jednog kulturnog prostora u kojem ima mjesta za tradiciju, ali u koji se mogu „upisivati“ nove stvari i graditi novi kulturni identiteti koji mogu biti imuni na negativne uticaje svih društvenih rascjepa u bosanskohercegovačkom društvu.

Demokratizacija je jedan od ciljeva Strategije razvoja kulture u Bosni i Hercegovini te je važno da kulturne potrebe građana budu zadovoljene. Da bi vidjeli koliko su sufinansirani projekti u skladu sa muzičkim ukusima građana Bosne i Hercegovine iskoristićemo rezultate doktorskog istraživanja³² u dijelu kulturnih potreba i interesa u privatnoj sferi kada je u pitanju muzika. Bakić u ovom istraživanju koje je sprovedeno na teritoriji 10 gradova Bosne i Hercegovine navodi rezultate empirijskog istraživanja po kojem 76.9% građana Bosne i Hercegovine slušaju muziku svaki dan što dovoljno dokazuje važnost muzike u njihovom

³¹ Na primjer u stvaranju programa pozorišta, opere, muzičke akademije i sličnih institucija učestvuju oni koji su dio tog kolektiva, što znači da u njihovom kreiranju učestvuje kadar koji je brojčano mali i specijalizovan za tu oblast. Dok na kreiranje kulturnih programa i projekata različitih organizacija koje obuhvataju i kulturnu djelatnost može uticati veći broj građana koji mogu biti različitih struka i kulturnih preferencija. Samim tim, možemo reći da su udruženja građana dostupnija većem broju ljudi.

³² Bakić, S. (2017) *Kontroverze recepcije kulture: tipologije kulturnih potreba i ukusa građana Bosne i Hercegovine*.

životu. Kada su u pitanju preferirani muzički žanrovi istraživanje je pokazalo da najveću popularnost ima zabavna muzika pod kojom se podrazumijevaju šlageri i stari hitovi (55.7%), zatim narodna muzika (51.5%), rok muzika (50.2%), klasična muzika (45.2%) i pop muzika (41.9%). Žanr koji je najmanje preferiran je opera, a prema žanrovima kao što su reggae muzika, heavy metal, rap, hip hop, techno, bluz, punk i world music ispitanici su iskazali ravnodušnost označivši ih modalitetom niti volim, niti ne volim. Žanrovi prema kojima su ispitanici iskazali odbojnog označavajući ih modalitetima izrazito ne volim i ne volim su folk, opera, džez te novokomponovana narodna muzika. Istraživanje je pokazalo da nivo obrazovanja utiče na muzičke preferencije te rezultati pokazuju da je žanr klasične muzike veoma preferiran kod ispitanika koji posjeduju magisterij i više (85.2%), dok je žanr folk muzike omiljeni kod građana sa trogodišnjom srednjom školom (45.7%). Kod građana sa završenim bakalauratom preferirani žanrovi su pop, rok i klasična muzika dok je folk zastupljen u veoma niskom procentu (4.5%). Za sve grupe ispitanika zajednički je pozitivan stav prema žanrovima pop i rok muzike (Bakić, 2017:223-229).

Shodno ovom istraživanju, a uspoređujući sa prethodno navedenim primjerom rezultata konkursa za sufinansiranje zaključuje se da odabrani projekti dijelom zadovoljavaju ukuse građana Bosne i Hercegovine. Tačnije, zadovoljavaju ukus onih građana koji vole izvornu narodnu muziku pod kojom svrstavamo sevdalinku, dok se slabo zadovoljavaju ukusi građana koji vole rok, pop i klasičnu muziku. Ako se uzme u obzir da je istraživanje pokazalo da su pop i rok omiljeni među građanima Bosne i Hercegovine sigurno je da fali muzičkog programa tog tipa. Takođe, klasična muzika koja je po rezultatima istraživanja visoko rangirana veoma je slabo zastupljena. Na primjer kada su u pitanju rezultati konkursa kojim se sufinansiraju manifestacije, programi i projekti kulture od internacionalnog značaja za BiH i Federaciju BiH od 74 dodijeljena projekta sufinansirano je 6 događaja klasične muzike, isti je broj sufinansiranih festivala koji su promovisali rock, elektro i alternativnu muziku te je sufinansiran i jedan jazz festival.

Interesantna je odbojnosc prema operi i jazz muzici što u suštini i ne čudi ako znamo da visok procenat građana nije imao prilike upoznati se sa operom jer je kao veoma skup žanr koji zahtijeva ogroman izvođački aparat nedostupan građanima u manjim sredinama. Ono što je nepoznato često zna biti i odbojno. Svakako, u odnosu na rezultate konkurenčno navedenih konkursa sufinansirana je jedna izvedba opere te jedan jazz festival i jedan nastup big banda u inostranstvu što se poklapa sa preferencijom muzičkog ukusa. Turbo folk događaja nema na spiskovima sufinansiranih događaja što je pohvalno što zbog kvaliteta tog žanra što zbog

iskazanih muzičkih preferencija građana, međutim, zasigurno je da takvih muzičkih sadržaja ne fali u ugostiteljstvu.

Evidentno je da će se ubuduće trebati raditi na povećanju heterogenosti muzičkih programa te većoj zastupljenosti muzičkih događaja koji spadaju u žanrove kao što su pop, rock, house itd. kao i omogućavanje građanima da se upoznaju sa žanrovima prema kojima su pokazali ravnodušnost. Važno je da građani imaju mogućnost da upoznaju raznolike žanrove da bi postojala svjesnost o muzičkoj raznolikosti prema kojoj će moći izgrađivati mišljenje.

Promocija raznovrsnih žanrova i podrška raznolikim muzičkim projektima će doprinijeti bogatijem i raznovrsnjem muzičkom životu u Bosni i Hercegovini.

Shodno analiziranom da se zaključiti da bi se instrument sufinansiranja u budućnosti trebao više koristiti za podršku manifestacijama na kojima se izvodi rock, pop i klasična muzika što bi zadovoljilo kulturne preferencije građana te bi ovakve preferencije u sufinansiranju u doglednom vremenu trebalo rezultirati većom raznolikosti muzičkih događaja i boljem kvalitetu muzičkog života u Bosni i Hercegovini.

TREĆI DIO

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE: POVEZANOST MUZIKE I POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI

6. Muzika kao prikaz društvene i političke realnosti u Bosni i Hercegovini

U prethodnim poglavljima je pisano o važnosti postojanja jakog kulturnog tržišta kao osnova za egzistenciju i razvoj kulture. Dio toga je i muzičko tržište koje su ratne godine i period tranzicije nakon rata dovele u veliku krizu što ima ogroman uticaj na to kako izgleda muzički život u Bosni i Hercegovini danas. Muzika kao poziv koji ne spada u one poslove koji su „egzistencijalno neophodni“³³ ima svoje specifičnosti te da bi se razumjelo zbog čega u jednoj državi stvara veći ili manji broj muzičara ili zašto postoje razlike u bogatstvu muzičkog života kako na unutardržavnom tako i na regionalnom nivou treba se pogledati i sa one „druge strane“, odnosno iz percepcije jednog muzičara/ke. Sigurno je da egzistencijalna stabilnost jednog free lance muzičara nije ista kao kod nekog političara koji ima stalna primanja i koji odlučuje, donosi zakone i raspoređuje finansijska sredstva.

Prije svega muzičari zavise od angažmana koji se pojavljuju periodično osim ako već nemaju neko stalno zanimanje koje može i ne mora biti povezano sa muzikom te je za njih neophodno postojanje većeg i bogatog muzičkog tržišta da bi mogli raditi. Zbog toga je postojanje većeg broja kulturnih dešavanja, festivala i generalno prostora gdje muzičari mogu stvarati i reproducirati neophodno za njihovu egzistenciju prije svega. Naravno, jedan muzičar nije nužno prinuđen nastupati/raditi na samo jednom geografskom području, ali za „osvajanje“ regionalnih pa i inostranih tržišta uglavnom treba dugo vremena te je problem egzistencije muzičara pogotovo izražen na počecima karijere, iako se naravno i kasnije susreću sa istim u zavisnosti od više faktora. Ovaj egzistencijalni faktor sigurno da utiče na odluku pojedinca da li će se baviti muzikom i ako da na koji način. Iako je muziciranje čin za kojim pojedinac kao kreativno biće osjeća potrebu ozbiljnije bavljenje muzikom na duže staze je bitno uslovljeno i egzistencijalnim faktorom, odnosno mogućnošću jednog muzičara da živi od svog posla.

Jedno društvo mora biti svjesno činjenice da kultura košta, a nekultura još više te je kvalitetne umjetnike neophodno podržati ne samo verbalno već i konkretno kroz njihove angažmane, odlaske na koncerте i podržavanje projekata koje rade. U ovome učestvuju svi: vlada,

³³ Kao na primjer pozivi medicinskih radnika, zanatlija, poljoprivrednika i sl.

institucije, svi građani kao i umjetnici sami. Ovo je jedan krug koji da bi bio potpun mora se sastojati od svih navedenih aktera koji će dati svoj doprinos.

Ako pogledamo muzičku scenu u Bosni i Hercegovini u proteklih par godina sigurno je da ne svjedočimo nekom posebnom muzičkom razvoju, šta više, moglo bi se reći da vlada određena muzička stagnacija u određenim žanrovima pogotovo. Bosna i Hercegovina kao malo i nerazvijeno muzičko tržište ne pruža velike mogućnosti razvoja karijere što rezultira da bosanskohercegovački muzičari često odlaze u zemlje regiona (pogotovo se odnosi na pop, folk muzičare) ili u neke druge strane zemlje u pokušaju da izgrade ozbiljniju karijeru. U Bosni i Hercegovini nakon rata došlo je do procvata sevdaha i to ne samo sevdaha izvođenog na tradicionalan način već i modernizovanog koji se piše za različite sastave. Dalje, evidentna je popularizacija folk muzike koja je jedan poseban fenomen u smislu poruka koje šalje.³⁴ S druge strane, što se tiče zabavne muzike koja je kako je navedeno u prethodnom potpoglavlju veoma voljen žanr među građanima Bosne i Hercegovine ne primjećuje se značajan podmladak među kompozitorima i izvođačima. I dalje najveću popularnost drže oni muzičari koji su karijeru započeli prije ratnog perioda. Rock u Bosni i Hercegovini definitivno ne uživa popularnost koju je imao u doba SFRJ te i dalje najveću popularnost najviše drže one grupe koje su otpočele svoju karijeru prije rata kao što je slučaj sa pop muzikom. Kada je riječ o savremenoj umjetničkoj muzici u Bosni i Hercegovini stvara svega par kompozitora/ki, a taj broj kada je u pitanju jazz muzika još manji. Što se tiče ostalih muzičkih žanrova (hip hop, elektro muzika, blues, dance, techno, rege...) aktivno stvara jedan manji broj muzičara u Bosni i Hercegovini i oni se mogu prepoznati kao najglasniji u aktivizmu, odnosno propagiranju određenih političkih neslaganja.

Pored posjedovanja informacija o popularnosti određenih žanrova (kao što je urađeno u prethodno navedenom istraživanju Sarine Bakić) među građanima važno je i poznavati stanje na muzičkoj sceni i „ponudu“ koja postoji. Da bi se muzičko stvaralaštvo koje nastaje u određenom periodu moglo razumjeti kao i (ne)popularnost određenih žanrova važno je poznavati društveni i politički kontekst u kojem nastaje. Dakle, prije svega potrebno je dobro razumjeti društveno-političku situaciju, a zatim i vidjeti koliko ista utiče direktno na muzičare. Zbog toga, a da bi došli do odgovora na postavljenu glavnu i pomoćne hipoteze u ovo istraživanje su uključeni muzičari iz više gradova Bosne i Hercegovine različitih dobnih skupina. Jedan broj uključenih ispitanika su muzičari čiji se rad prepoznaje kao društveno-angažovan i koji koriste svoje pjesme da pošalju određene poruke. To su muzičari čije se

³⁴ Teme ovih pjesama su ljubavnim problemi, prevare, skupi automobili, skupa odjeća, opijati... šalju se poruke glorifikacije materijalnih vrijednosti i hedonističkog života bez ikakvih dubljih poruka.

muzički rad može svrstati u sledeće žanrove: hip-hop/rap, punk, hardcore punk, new wave, metal i rock. Drugi muzičari uključeni u istraživanje su kompozitori/ke savremene umjetničke muzike u Bosni i Hercegovini, kao i novinari/ke koji pišu o kulturi. Iako se možda na prvu može učiniti da savremena umjetnička muzika ne pripada grupi koju možemo označiti kao društveno-angažovanu važno je istaći da to nužno nije tako. Kompozicije mogu biti inspirisane različitim stvarima, ali se dešava i da djela savremenih kompozitora šalju određene poruke i ukazuju na određene probleme.³⁵ Razlika je ta što možda to na prvu nije očigledno ako se radi na primjer o čisto instrumentalnoj muzičkoj formi i da se ideja najčešće tekstualno prepoznaje samo u naslovu dok se u pjesmama hip-hop/rap, punk, rock žanrova tekstovima jasno izražavaju razmišljanja. O ovome je u okviru našeg istraživanja govorio kompozitor Ališer Sijarić: „Na sreću (ili na žalost) muzika, za razliku od npr. filma, teatra, književnosti ili likovne umjetnosti, nije u kapacitetu da direktno i nedvosmisleno prenosi političke ili bilo kakve druge semantičke poruke. (Pri ovome ne mislim na pjevani tekst, koji, naravno može jasno i nedvosmisleno iznositi različite vrste poruka, već na ono što muzika govori po sebi, a ne po značenju teksta koji se eventualno pjeva.) Razlog ovome je što jezik muzike nije simbolički, odnosno ne referira se na značenja izvan sebe“ Ipak Sijarić objašnjavaći muziku kao „samoreferentni semantički sistem“ kaže kako se u muzičkom jeziku „kritički stav i mišljenje odvija na mnogo supstancijalnijem, a po momu mišljenju i nužno iskrenijem nivou nego li je to puko deklamovanje političkih i ideoloških stavova i principa“ Ovo je zato što „muzički kodovi imaju jasne ideoološke i kulturne odrednice“.

Na pitanje „Smatrate li da politika ima značajan uticaj na nastanak i sadržaj muzičkih djela te da se različite političke ideologije mogu čitati kroz muzičko stvaralaštvo?“ učesnici istraživanja su odgovorili na sledeće načine:

Jedan od najpoznatijih bosanskohercegovičkih repera Adnan Hamidović, široj javnosti poznat pod imenom Frenkie objašnjava svoj rad na sledeći način: „Kad pričam o svom iskustvu u ranim godinama karijere politika je dosta inspirisala moj rad. Smatrao sam neke od tih ljudi neprijateljima ili protivnicima i smatrao sam kao svoju dužnost da se borim protiv tih anomalija, nacionalizama i nepravde. Samim tim vi mene i moj rad možete svrstati u jednu političku ili ideošku grupu koja je po definicijama lijevo orijentisana. Kroz život sam naučio da je sve politika i da je politika upletena u sve pore društva“. Haris Popaja³⁶ kaže da „razlog mog bavljenja muzikom jeste pokušaj socijalnog angažmana koji je povezan sa rezultatima

³⁵ Primjeri kompozicija koje nemaju tekst, ali imaju aktivističku poruku: *Greenpeace's Requiem for Arctic Ice* koje su napisali Nehemiah Luckett i Chris Garrad izvedeno je u Londonu prilikom protesta ispred sjedišta kompanije *Shell*. Zatim, Hanan Hadžajlić je 2017. godine napisala djelo *I am Composition, My name is Politika*

³⁶ Član nekadašnjih bendova Totalna rasprodaja, Popis stanovništva kao i sadašnji član benda Moca i Biznismenii

politike koja se vodila i vodi u našoj državi“ te ocjenjuje da se „politika na perfidan način služila i služi muzikom. Bilo da se radi o predizbornim skupovima ili jednostavno favoriziranje određenih muzičkih tradicionalnih pjesama koje bude emocije nostalгије prema nekim prošlim „sretnijim“ vremenima.“ Novinarka Maja Baralić-Materne na postavljeno pitanje odgovara: „Općenito bih rekla-ne, ali kroz pojedine primjere- da. Osim kroz namjenske pjesme (recimo kao dio političkih kampanja partija), nema ili ja ne znam da ima „sugestija“, a još manje uplitanja ili nametanja politike na sadržaj (tekstualni) pjesama. Stvar je opredjeljenja pjevača/grupa da li će imati angažovane tekstove- kao kritika političkog sistema i negativnih pojava u društvu. Kao poseban dio angažovanog muzičkog repertoara mogu se posmatrati vjerske pjesme- koje su posredno u vezi sa određenim etničkim korpusima, pa tako mogu da budu i prihvачene od strane određenih političkih snaga. Kada je umjetnička muzika u pitanju, također imamo djela kroz koje se mogu „čitati“ određene političke ideologije, ali one se odnose na događaje iz bliže ili dalje prošlosti.“ Đurica Štula³⁷ o uticaju kaže: „Politika može imati uticaj na muzičko stvaralaštvo, takođe se mogu provući neke ideologije, ali to je na nivou statističke greške. U finalu - konzument od muzike ipak očekuje zabavu i opuštanje prije nego neko dublje promišljanje i angažman. Na kraju - ako se uzme prosjek godina (15 do 25) populacije koja svakodnevno sluša muziku, prati dešavanja iz muzičke industrije te im sve to još uvijek prilično znači - može se zaključiti da se osobe tih godina prije mogu vezati za zabavu i opuštanje kroz muziku nego što mogu sprovoditi neke ozbiljne ideologije i veće društvene promjene. Mada, bilo bi lijepo da je drugačije.“

Kompozitor David Mastikosa usmjeravajući se na umjetničku muziku zaključuje: „Ne smatram da politika ima značajan uticaj na nastanak i sadržaj muzičkih djela. Umjetnička muzika u ovom kontekstu u Bosni i Hercegovini je na margini, odnosno ne smatra se dovoljno uticajnom, kako bi se uz pomoć nje provodile pojedine političke ideologije“. S tim da je savremena umjetnička muzika na margini slaže se i Sijarić koji kaže da „svako društvo u kojem je umjetnost, kao suštinski kreativna djelatnost, izjednačena sa kulturom osuđeno je na stagnaciju i/ili regresiju. U ovakovom društvenom ambijentu umjetnost, a time i savremena umjetnička muzika osuđena je na društvenu marginu.“

Muamer Hajdo³⁸ smatra „da se kroz muziku može vidjeti politička zbilja, ali kroz prizmu metafore i prenesenog značenja, kao što je slučaj sa mnogim umjetničkim izrazima kroz istoriju“. Novinar Đorđe Krajišnik usmjerava se na vremenski kontekst u kojem muzika

³⁷ Član benda Sopot. Javnosti poznat i pod imenom Grof Đuraz

³⁸ Član benda Flatline

nastaje te zaključuje da „ukoliko imamo na umu naš aktuelni trenutak, na prostoru nekadašnje Jugoslavije, lako ćemo uočiti koliko je opšte snižavanje kulturnih kriterija uticalo na samu muziku, te koliko je ono što je njen sadržaj zapravo proistekao iz ideoškog etnonacionalističkog okvira. U smislu, muzika, označimo je, niskih strasti, došla je u prvi plan, zauzela je glavno mjesto u većini elektronskih medija, i kao takva postala jedno od najvažnijih sredstava za ideološku i mitomansku manipulaciju masama.“

Turbo folk/Novokomponovana narodna muzika/Cajke³⁹ koja se danas pojavljuje i u različitim hibridnim verzijama i pokušajima kombinacije i sa nekim drugim žanrovima (na primjer hip hop) je jedan poseban fenomen današnjice. Ovaj žanr⁴⁰, čije je uzdizanje postalo vidljivo devedesetih godina prošlog vijeka nije izgubio na svojoj popularnosti, šta više čini se da je poprilično zaglušio sve druge muzičke žanrove. Zahvaljujući medijskom promovisanju⁴¹ turbo folk iako je svoju priču počeo u Srbiji (mada je melodijski hibrid jer je dosta melodija preuzeto iz drugih zemalja, kao što je na primjer Bugarska ili Grčka) se proširio na sve zemlje nekadašnje SFRJ te je došlo do vidne promjene preferencije muzičkih žanrova i do smanjenja zastupljenosti muzike drugih žanrova pogotovo u prostorima kao što su noćni klubovi. Ovaj žanr koji je nastao u jednom od najgorih istorijskih perioda ovog regiona je u prvi plan izbacio svu bijedu duha do kojeg je došlo potpunom političkom, ekonomskom i kulturnom devastacijom. Izvođači ovog žanra su u međuvremenu dobili statuse zvijezda i uzora mladima. Upravo nekontrolisano širenje, bez ikakvog kritičkog suda je dovelo do masovne popularizacije, a danas internet itekako doprinosi tome. To što današnje mlade generacije u visokom procentu podržavaju i vole turbo folk nije ništa čudno, jednostavno nešto drugačije im nije bilo dostupno u istoj mjeri kao turbo folk te je turbo kultura dominantna kultura današnjice.

Kako i muzika može postati dio zvanične politike od važnosti za zemlju pokazuje uvođenje poreza na kič i šund 1972. godine u Jugoslaviji kojim je bila obuhvaćena i novokomponovana narodna muzika jer se smatrala štetnom za omladinu.⁴²

O tome šta je turbo folk je u par stihova svojoj pjesmi *Turbofolk* objasnio Rambo Amadeus koji je ustvari i čitavom fenomenu te vrste novokomponovane muzike dao ime:

³⁹ U pitanju je isti žanr, samo je razlika kako ga ko naziva

⁴⁰ U nastavku teksta, turbo folk

⁴¹ Ovdje je posebnu ulogu odigrala Televizija Pink (sjedište ove televizije je u Beogradu u Srbiji) koja je uvođenjem emisija za folk muziku i promovisanjem spotova folk pjevača/ica dovela do njihove regionalne popularizacije. Kasnije su ovakve i slične medijske sadržaje počeli promovisati i druge medijske kuće, počev od televizije, radija, novina pa sve do internet portala.

⁴² Iako su se prije par godina u Srbiji pokrenute inicijative da se uvede oporezivanje na kič i šund to je ostalo samo na inicijativi.

„Turbo folk je gorenje naroda
svako pospješivanje tog sagorijevanja
je turbo folk, razbuktavanje najnižih strasti
kod homo sapiensa

Muzika je miljenica svih muza
harmonija svih umjetnosti
turbo folk nije muzika
turbo folk je miljenica masa
kakofonija svih ukusa i mirisa
ja sam mu dao ime“

Turbo folk, iako u svojim tekstovima ne upućuje direktnе političke poruke ili na prvu nema jasnu aktivističku ulogu vrši svoj uticaj na jedan perfidan način. Pjevanje o promiskuitetnom ponašanju, prevarama, kriminalu, alkoholu, drogama i krajnje patetičnim ljubavnim pjesmama u odsustvu vidne kritike istog i nuđenja etičke alternative postaje društvena vrijednost. Postaje norma življenja i vrednovanja, a ako tome dodamo društvene mreže i promovisanje određenih životnih stilova kao norme (koji najčešće podrazumijevaju skupu odjeću, skupa kola, putovanja, restorane i sl.) dolazimo do potpunog odsustva realnog posmatranja života. Odsustvo racionalnog dovodi do konfuzije koja se odražava na sve izbore čovjeka, pa i na političke odabire. Ovakva muzika „zabavlja“ narod i skreće pažnju sa realnih problema. Kompozitorica Hanan Hadžajlić ocjenjuje kako „danас se suočavamo sa jednom vrstom reciklirane mode *high lifestyle-a* koji promoviše kriminalno razmišljanje, *brz život* i *laku zaradu* kao najviše vrijednosti društvenog identiteta“ Takođe navodi opasnosti navedene mode koja „može u krajnjoj granici rezultirati kolektivnom frustracijom mladih koji se svakodnevno susrežu sa posljedicama masovne ekspanzije navedenih vrijednosti. Odustajanje od školovanja, involviranje u kriminalne prakse, emotivna otupljenost i nedostatak duhovnosti koja se ne naslanja na materijalni kapital, proizvest će novu generaciju mladih ljudi koja bi, ukoliko imamo sreće, mogla da predstavi novu revolucionarnu grupu koja nesvesno postavlja temelje uvoda u veliku promjenu, a to je čista destrukcija.“ Hadžajlić primjećuje kako „ovako ekstremna, karikirana paradigma u sebi nosi dozu humora ali i ukazivanje na prave probleme društva, a to su sebičnost i pohlepa.“

Kada su u pitanju kulturne politike i uticaj nacionalnih politika na iste ispitanici su se složili da kulturne politike jesu ili imaju tendenciju da prate trend nacionalnih politika. Ono što

ispitanici primjećuju jeste postojanje malog broja kulturnih strategija, upitan sistem raspodjele, indolentnost nacionalnih politika prema umjetnosti i nauci, zatim problem uticaja nacionalnog na kulturne institucije, te mali broj kulturnih institucija, pojedinaca i civilnog sektora koji uspijevaju da zadrže autonomiju u odnosu na vladajuće nacionalne politike.

Novinar i politolog Husein Oručević za kulturne politike smatra „da su one skriveno nacionalne politike, znači da one ne tako direktno govore o razvoju ili jačanju određenih etničkih struktura, ali da ih u stvari u krajnjem njihovom odnosu jačaju.“ Kao problem primjećuje postojanje malog broja kulturnih strategija, odnosno problem je u tome što je malo bosanskohercegovačkih gradova donijelo kulturne strategije, a potom problem leži i u sistemu raspodjele koji ide po sistemu „svakom treba po malo, a u stvari nikome ništa.“ Objasnjava da „kad vi malo dijelite svakom, onda u stvari svima nešto fali i niko nije zadovoljan“ te zaključuje kako „niko nije zadovoljan jer je to podijeljeno na taj način“. Zatim ocjenjuje kako za većinu strategija misli da „iako se donesu one ne liče do kraja na kulturne strategije nego su neki oblici želja i pozdrava koji se nikada ne ostvare.“

Štula smatra da: „U čitavoj BiH i svim njenim dijelovima, institucionalizovana kultura, budžetska prije svega - apsolutno je pod uticajem nacionalnih politika - manje ili više uočivo.“

Ništa manje kritički stav ima i Hadžajlić koja bi „smislene kulturne politike u Bosni i Hercegovini najvećim dijelom pripisala pojedincima, nevladinim umjetničkim i naučnim organizacijama te djelimično, umjetničkim akademijama.“ Ona „ne prepoznaće ozbiljne inicijative svojstvene nacionalnoj politici u Bosni i Hercegovini“ te ocjenjuje da je „kultura primarno svedena na nivo tepiha, džezvi, odjeće, CD-ova tradicionalne muzike i jela koje možete pronaći u prodavnicama i restoranima na Baščaršiji, što su apsolutno neophodni faktori za formiranje jedne kulture, ali ona izuzimanjem ozbiljnih umjetničkih i naučnih dostignuća biva degradirana. Ozbiljna nacionalna politika bi trebala težiti ka uzdizanju kulture na najviši mogući nivo, shodno mogućnostima, dok po mom mišljenju, trenutačna praksa ukazuje na suprotan pristup.“

To da postoji manji broj pojedinaca i institucija koje daju alternativu slaže se i Krajišnik: „Kulturne politike Bosne i Hercegovine su, izuzmemli djelimično upliv drugačije kulture putem civilnog društva, uglavnom u velikoj mjeri pod uticajem nacionalnih politika. Dakako, u okviru samog sistema, dejtonske Bosne i Hercegovine, postoji nekoliko kulturnih institucija koje odoljevaju toj monoetničkoj kulturološkoj perspektivi, one su uglavnom i po pravilu ostavljene da se iz mjeseca u mjesec bore za vlastiti opstanak, te njihov status već dvije decenije visi o koncu. Prije svega jer one ne pristaju na matricu isključive nacionalne kulture.

Otuda, moglo bi se reći da u ovoj zemlji postoji jako malo kulturne politike u pravom smislu riječi, dakle one koja integriše i koja počiva na interkulturalnom premrežavanju različitih kulturoloških i identitetskih matrica.“ Frenkie dijeli isto mišljenje i kaže da „rijetke kulturne institucije i pojedinci uspiju da se odupru nacionalnim politikama ali ih na svu sreću ima. Postoje pojedinci koji su uvijek u službi kulture i svoje pozicije koriste na ispravan način, tj za umjetnost i društveni angažman. Postoje i oni koji su otvoreno u službi nacionalnih politika, a postoje sredine i gradovi u našoj državi gdje kultura uopšte ne postoji što političarima najviše odgovara. Po tome se najbolje vidi u kakvom stanju se nalazi naše društvo i određene sredine.“ Mastikosa smatra „da su kulturne politike u Bosni i Hercegovini nedovoljno razvijene da bi uopšte bile pod uticajem nacionalnih politika. Svakako, na nivou Bosne i Hercegovine, posmatrajući oba entiteta, kulturne politike, moglo bi se reći, imaju tendenciju da prate trend nacionalnih politika. Takva umjetnost ostaje u granicama Bosne i Hercegovine.“ Baralić-Materne kaže: „Prvo je pitanje- da li opće imamo kulturnu politiku (bar kada je muzika i muzička umjetnost u pitanju). Izdvajanja za umjetnost su sve manja, što pokazuje da ona i nije favorit vladajućih političkih struktura“. Posebno se osvrće na muzičku situaciju:“U cijeloj Bosni i Hercegovini imamo jedan stalni orkestar (koji čak i nije kompletan), po jedan baletski i operski ansambl (ali koji djeluju bez orkestra)“ Dalje, komentarišući situaciju konkretno u Sarajevu kaže: „Kada govorimo o glavnom gradu: nemamo muzičku sezonu odnosno bar jednu instituciju koja bi pravila plan za cijelu godinu i pri tome imala budžet da se, osim domaćih uključe i inozrani umjetnici. Imamo jednu koncertnu salu koja je u posjedu vojske, pa je njeno iznajmljivanje uvijek pod znakom pitanja. Imamo festivali koji se uz malu pomoć nadležnih ministarstava i puno dobro volje i volonterski održavaju (a neki su se već ugasili). Nemamo čak ni zakon kojim bi sponzori, za novac koji ulažu u umjetnost i kulturu bili oslobođeni od poreza. Ali, sa druge strane ako postoji politički/nacionalni/vjerski interes, onda se takvi događaji odvijaju pod pokroviteljstvom (nekoga).“ Baralić-Materne pravi zaključak situacije: „Rekla bih- umjetnost i kultura su prepušteni: a) ljubavi i dobroj volji jednog dijela djelatnika; b) profesionalcima-uposlenicima umjetničkih i kulturnih institucija, a tek kada to zatreba- za dokazivanje i pokazivanje- političkih/nacionalnih/vjerskih interesa, oni su (umjetnost i kultura)- u milosti.“ Hajdo smatra da „politička zbilja u Bosni i Hercegovini ne nudi ni malo optimizma“ te da „je jedino što našu zemlju predstavlja u pozitivnom svjetlu na svjetskoj sceni ono što rade naši umjetnici, muzičari i sportisti. Oni predstavljaju nezavisan, ljudski pogled na svijet izdvojen i oslobođen od nacionalističke retorike koji može biti shvaćen od strane slobodoumnih ljudi u cijelom svijetu. To je možda i jedini tračak nade za našu sliku na svjetskoj sceni, iako država sama po sebi najmanje pomaže tim ljudima u njihovom radu.“

Autonomija i pravo na slobodu govora, djelovanja i kritike u kulturi mora biti pravilo, a ne izuzetak. Samo uz postojanje slobodne kritike može se napraviti progres i učiniti da se prije svega kultura podigne na jedan viši nivo te da se smanji uticaj nacionalnog u kulturi koji evidentno ne dovodi do umrežavanja građana niti doprinosi njihovom umjetničkom obrazovanju.

7. Muzika kao bunt u Bosni i Hercegovini

*multikultura je najefikasniji način
da se vidi ko je na kojoj strani
je li nas stvarno strah
ili je strah izgovor da smo ovakvi
plače li se zidu plača⁴³*

Sledeća dva pitanja koja su postavljena su se odnosila na postojanje muzike kao bunta u Bosni i Hercegovini te uticaj iste na vladajuće političke elite. Ispitanici su naveli da su im poznati primjeri muzičara i muzičkih grupa koji svojim pjesmama izražavaju bunt, većinski u popularnoj muzici te su se usmjerili na ocjenjivanje stvarnog uticaja takvih pjesama.

Đurica Štula kaže da „ima primjera gdje se muzika koristi kao sredstvo bunta, ali to absolutno nema nikakav poseban uticaj ili bar meni vidljiv uticaj na društvena kretanja. To što neko u svojim pjesmama kritikuje elite ili im nešto poručuje pred publikom- absolutno ih ne tangira. Bar je tako posljednjih 25 godina.“ Krajišnik ocjenjuje da je na ovom polju „situacija u godinama ranije bila dosta bolja, prije nešto više od jedne decenije u Bosni i Hercegovini je postojao niz muzičara i muzičkih skupina koje su artikulisale vrlo jasnu političku poruku pobune protiv lošeg, u etnonacionalizmom zarobljenog vladanja ovom zemljom. Danas sam dojma da je ta scena na dosta nižem nivou, i dalje postoje pojedinci i bendovi koji svojom muzikom nastoje govoriti protiv društvenih i socijalnih nepravdi, ali mi se u ukupnosti čini da je taj prostor danas znatno sužen i utišan, a razloga za bunt je čini se nikad više.“ O „nestajanju“ društveno-angažovanih muzičara sa scene govori i Popaja: „Iako na prvi pogled postoje individualci i skupine ljudi koji prave „buntovnu muziku“ koja bi se mogla

⁴³ Damir Avdić *Avangarda*.
Album Amerika, 2017.

okarakterisati kao pokušaj mijenjanja stvari situacija je malo složenija. U zadnjih 15 godina su postojali underground bendovi koji su iz iskrene namjere pokušavali da skrenu pažnju javnosti na probleme koji postoje u našem društvu. Nažalost većina takvih je desetkovana odlaskom mladih progresivnih ljudi koji obično čine takve bendove/skupine. Određeni bendovi iz tog šireg kruga su uspjeli da se etabliraju kao glas mladih i progresivnih.“ Frenkie, polazeći iz svog iskustva kaže da je „bilo situacija kada smo mi muzičari radili skupa sa određenim građanskim protestima i bili saveznici da tako kažem, neke od naših pjesama nazvali su i soundtrackom revolucije. Tada smo uz pristanak iz uvjerenja pristupili tim protestima, a bilo je i slučajeva kada su naše pjesme zloupotrijebili.“ Oručević ocjenjuje „da se himne ulice nisu pokazale nikako kao nekakva dobra strana za bilo koga od nas. Ja ne vjerujem u te neke političke moći muzike kao muzike i to je vrlo subjektivno slušanje muzike jer je to nekako horsko rasprjevavanje u kojem ne znate šta pjevate nego vam se ta pjesma sviđa i u većini slučajeva ne dodiruje vas.“ Smatra da „su svi ti pokušaji muziciranja u tom pogledu na neki način ukrali jedan oblik protestne aktivnosti onoga što je možda trebalo da se realizira na ulici pa je propjevavanjem različitih protestnih i aktivističkih priča o politici, bosanskohercegovačkom društvu, civilizaciji bosanskohercegovačkoj mnogi koji propjevavaju te pjesme jednostavno su zaboravili da izađu na ulice.“ Novinarka Maja Baralić-Materne smatra da se muzika kao u Bosni i Hercegovini koristi „jako, jako malo“ te „čak i kada postoje grupe ili muzičari čiji su tekstovi angažovani, kod publike to ne izaziva buđenje svijesti, u smislu akcije ili osvještenja, revolte, nego je to nominalno (zna se tekst i pjeva se, ali to je sve).“

Kompozitori savremene umjetničke muzike su svoje mišljenje iskazali na sledeći način: Hadžajlić navodi da joj je poznato da „postoje neki pokušaji bunta u domenu popularne muzike“ te da „U kompozitorstvu, pod kojim smatram ozbiljne prakse naših akademskih kompozitora, ne postoji otvorena inicijativa borbe protiv vladajućih politika; mi se primarno bavimo umjetničkoistraživačkim radom i naukom, a neki od nas emancipatorkim praksama i filantropijom, u skladu sa mogućnostima“. Takođe kaže da „Lično, ništa nemam protiv političkih elita, međutim, nisam sigurna da u našoj zemlji postoji takvo nešto. Tako da se u kontekstu ovog pitanja, nemamo protiv koga ni boriti. Da imamo ozbiljnu političku elitu, imali bi i odgovarajuću podršku i olakšanje uslove za naše djelovanje.“ Mastikosa navodi da su mu poznati „primjeri vrlo jasno izraženog bunta u različitim kantautorskim bendovima koji sviraju isključivo popularnu muziku. Takođe usudio bih se reći da je sam čin stvaranja umjetničke muzike na prostoru Bosne i Hercegovine u startu bunt protiv vladajućih političkih elita.“ Sijarić smatra da je „prostor za izražavanje političkog bunta sveden je na minimum“

zbog toga što je „dominirajuća kulturna paradigma etno-nacionalizam spojen sa lokalnom verzijom konzumerizma.“ Navodi da „čak i pokušaji protestne pop muzike (čiji je protest sveden isključivo na sadržaj teksta) ne uspjevaju se u kvalitativnom smislu oteti vladajućem konzumerizmu.“ Zaključuje kako „politički protest već je inkorporiran u pop-reperoar i nije kadar inicirati (niti potaći) bilo kakvu značajniju društvenu promjenu, jer na idejnom i strukturnom nivou zapravo ne donosi ništa novo. To se može najbolje ilustrirati kroz sindrom pop-zvijezde/milionera koja nosi majicu Che Guevare. (Živimo u svijetu izgubljenih značenja).“

Na pitanje „Da li i koliko društveno angažovana muzika može uticati na promjenu svijesti u društvu i na promjenu vladajućih politika?“ ispitanici su većinski izložili stav da što se tiče uticaja muzike na politiku uticaj je zanemarljiv ili ne postoji, dok je jedan dio ispitanika izrazio mišljenje da muzika može uticati na promjenu svijesti u društvu.

Hajdo smatra „da je u Bosni i Hercegovini ipak naglasak na primitivnijim i „narodskim“ muzičkim izrazima koji u svrhu globalne promjene ne mogu ponuditi ama baš ništa. Radi se o dobro poznatim principima „udri brigu na veselje“ i „ko pjeva zlo ne misli“, koji mogu ultimativno samo da vode do održavanja dobro poznatog statusa quo, kao i trenutnih političkih snaga na vlasti, kojima takva situacija svakako odgovara. Progresivan pristup i razmišljanje je u manjini, i dok je tako, promene i ne može biti.“ Štula dijeli sličan stav i kaže da „Obzirom šta se sve sluša i koliko je veći omjer publike u korist zabave i opuštanja-smatram da je uticaj angažovane muzike na bilo kakve, ozbiljnije društveno političke promjene- na žalost- zanemarljiv.“ Baralić-Materne ocjenjuje kako društveno angažovana muzika ima uticaj „možda negdje drugdje, ali ovdje i s obzirom na prethodno rečeno, to nisam doživjela, pa sam jako skeptična. (Recimo, na antifašističkim protestima u Sarajevu, nije se mogla čuti pjesma *Vratiće se Valter, Dubioze, nego Bella Ciao*)“ Jasnu kritiku daje i Oručević koji ocjenjuje da „je krajnje neozbiljno pokušavati uvesti u kontekst pokušaje nekog bunda putem muzike. Ono služi povezivanju ljudi, ali ja i dalje mislim da je muzika i da su samo svjesni ljudi u onom stanju u Bosni i Hercegovini u političkom i društvenom smislu ukrali naraciju ulici i da su to kapitalizirali kroz svoju muziku ili tekstove.“ Hadžajlić smatra da u „Bosni i Hercegovini postoje samo određeni pokušaji društveno angažovane muzike koji su suštinski osudeni na propast. Svako ukazivanje na nepravdu, nejednakost, marginalizaciju pojedinih „grupa“ te kritika postojećih političkih sistema; a bez konkretne akcije po pitanju ne samo prepoznavanja već i traženja načina za rješenjem problema, za mene predstavlja jednu zastarjelu paradigmu performativnih praksi. Iako se iste referiraju na, barem površno,

konkretnе probleme, ne doprinose mnogo pitanju rješenja i uspostavljanju baze za sprovođenje drugačijih strategija.“

Krajišnik se osvrće na društvene pokrete kroz istoriji „od hipika, preko studentskih nemira 1968. godine, pa i sve kasnije važnije demokratske i slobodarske pokrete u svijetu, vidjećemo da je muzika bila jedno od nezaobilaznih sredstava pobune“ O uticaju muzike na mase kaže kako „muzika ima snažnu moć pokretačkog impulsa, može usmjeriti i artikulisati energiju mase, te biti važan segment prenođenja slobodarskih poruka. Pogledamo li rad kulturnih Pink Floyd, ili još uvijek Boba Dylana, vidjećemo da ni danas, u 21. vijeku snaga muzike da pokrene mase, da im otvori i neke političke vidike nije prevaziđena.“ O uticaju društveno angažovane muzike iz ličnog iskustva reper Frenkie kaže: „Ja sam uvjeren da može i kad to tvrdim krećem iz svog iskustva. Mene je muzika puno toga naučila čak bi rekao da mi je pomogla da izgradim sebe. Kultura može da osvijesti i zaintrigira, a na pojedincu je koliko će on dozvoliti da to utiče na njega. U karijeri sam čuo mnogo komentara od slušalaca koji su mi rekli kako im je naša muzika u određenim trenutcima bila pomoć ali isto tako kako im je znala skrenuti pažnju i probuditi interes za neke teme. U ranim godinama jednog tinejdžera muzičar može biti veći autoritet od roditelja ili profesora.“ Popaja primjećuje značajan uticaj muzike na promjeni svijesti društva: „Što se tiče promjene svijesti društva odgovor je definitivno da! Obično su u modernoj historiji napredne ideje, koje su mijenjale shvatanje dotadašnjih normi ponašanja ponosale u muzici. Iako su u pocetku takve ideje nailazile na opće negodovanje establishmenta one su postepeno usvojene upravo zahvaljujući tim pionirima koji se nisu bojali da na sebe preuzmu gnje društva.“ Mastikosa kaže da „Ideje koje su recimo Hans Ajsler i Kurt Vajl zastupali, smatram da bi mogle promijeniti svijesti u društvu, ali teško uticati na vladajuću politiku. Zapravo, pitanje je šta uopšte društveno angažovana muzika u Bosni i Hercegovini znači?“

Ako se govori o idejama i promjeni svijesti u društvu nezaobilazno je spomenuti i medije. Živimo u vremenu hiperinformativnosti. Vijesti, reklame, informacije iz svih sektora stižu neprestalno. Dobijamo informacije ne samo iz tradicionalnih već i iz digitalnih medija putem kojih su informacije dostupne skoro u realnom vremenu, a iste je praktično nemoguće zaobići. Dakle, nema sumnje, samo neki savremenici Robinson Cruso bi mogao izbjegći život pod „kišom“ tolikog sadržaja koji se plasira u javnom prostoru. Sve informacije koje dolaze do nas mogu u manjoj ili većoj mjeri uticati na izgradnju naših stavova. Čovjek može imati jak stav i kada je muzika u pitanju te to može usloviti odbacivanje nekih muzičkih žanrova, a preferiranje drugih. Zbog određenih stavova nešto prihvatom ili ne prihvatom, slavimo ili osuđujemo. Zbog toga je važno šta nam se plasira i šta gledamo, slušamo i čitamo.

Svjesni jačine uticaja ideološko obojenih sadržaja na pojedince i društvo u globalu posljednje pitanje koje je postavljeno ispitanicima u ovom istraživanju je: „Da li smatrate da su ideološko obojeni sadržaji veoma dostupni u javnom prostoru u Bosni i Hercegovini?“

Većina ispitanika je iznijela mišljenje u kojem smatraju su ideološko obojeni sadržaji veoma dostupni.

Hajdo iznosi svoje mišljenje po kojem smatra da su ovakvi sadržaji veoma dostupni te kaže kako „ideološke sadržaje treba iskoristiti kao negativan primjer u svrhu učenja, ali to svakako može biti i mač sa dvije oštice sa kojim treba biti itekako oprezan.“ Mastikosa navodi lični primjer: „Imao sam priliku da slušam u istom danu radio stanice u Banja Luci, a potom u Sarajevu. Da su recimo taj dan umjesto vijesti u ogledali, objavili vijest o novoj knjizi Filipe Peri (Philippa Perry) mnogo bi učinili za svoj narod, ma kako taj narod ideološki obojen bio.“ Štula smatra kako su politika i političari „danas istinske zvijezde jer imaju najveću publiku, masne honorare i prilično bahato se ponašaju, a to sve kroz partijsku ideologiju sa jednom rukom u budžetskim parama, a drugom rukom na srcu patriotskom.“ Popaja koji takođe smatra da su ovakvi sadržaji veoma dostupni kaže kako je u Bosni „manje više sve ideološki obojeno“ te napominje da „Bosna nije jedina, to je sada globalno pitanje, ali ponekad mi se čini da smo previše izloženi ideološkom djelovanju, što je po meni glavni razlog zbog kojeg mladi ljudi idu jer ne mogu svaki dan da se bore sa teškim političkim temama i pitanjima umjesto da žive normalno svoje živote.“

Krajišnik zaključuje kako „I onda kada mislite da sadržaj nije ideologiziran, on zapravo jeste ideologiziran. Medijski i kulturni prostor Bosne i Hercegovine žarište su različitih suprostavljenih ideoloških matrica, koje neprestanom konfuzijom žele održati jedno stanje permanentnog haosa i staha, uslijed kojeg svaka priča o integraciji, prevazilaženju etničkih i drugih konfliktata dolazi u drugi plan.“

S druge strane novinarka Baralić-Materne na ovo pitanje iz ličnog primjera odgovara: „Sve vrijeme referiram se na muziku, kao uposlenik Javnog RTV servisa BiH, pa tako i kada treba dati odgovor na ovo pitanje: na mom mediju (BH radio 1) ja to ne primjećujem, niti sama tome doprinosim. Bojim se da u manjim zajednicama su izraženiji, u onim jednonacionalnim (posebno), često i kao način isticanja vlastite moći i pozicije.“

Sijarić kaže kako nije siguran da „nešto poput javnog prostora (u singularu) u ovom trenutku uopšte postoji u Bosni i Hercegovini. S obzirom na političku, administrativnu i faktičku izdjeljenost bh društva na tri etno-nacionalistička domena, analogno je podjeljen i javni prostor. U ovako izdjeljenom javnom prostoru gotovo sav informacijski sadržaj je uslađen sa

vladajućom ideologijom: etno-nacionalizam u svoje tri bh emanacije. Eventualno iznošenja sadržaja koji nisu u skladu sa vladajućom ideologijom moguće je kroz digitalne medije“ Hadžajlić smatra da „u svijetu globalizacije te razvijenih i sve više pristupačnih različitih sredstava komunikacije, skoro cijeli svijet je obojen sadržajima koji međusobno konvergiraju; ako ne ideološki, barem po direktnom pristupu prema ljudima.“

Frenkie smatra kako „mediji postaju sve manje relevantni bar kada je u pitanju naša publika. Sve se to seli na društvene medije i mladi ljudi sve manje prate medije.“ Također smatra kako „određeni mediji neke umjetnike promovišu više nego druge. Al to je opet druga tema i ulazimo onda u priču o slobodi medija i koliko su oni pod uticajem politike.“

Po datim odgovorima, a i po letimičnom pregledu novosti u različitim medijima jasno je da su ideološko obojeni sadržaji veoma dostupni. Često je veoma očigledno „ko kome pripada“ i ko zastupa čiju stranu. Što se tiče društvenih mreža sigurno je da one nude mogućnost dijeljenja različitih informacija koje nužno ne moraju biti ideološki obojene, međutim, isto kao i tradicionalni mediji i društvene mreže mogu biti veoma plodno tlo za širenje različitih nacionalizama jer je uz plaćanje reklama moguće veoma lako doći do velikog broja ljudi.

8. Društveno-političke poruke u pjesmama i savremenim kompozicijama u Bosni i Hercegovini

U prethodnim poglavljima prvo kroz teorijske radove, zatim kroz analizu institucionalnog sufinansiranja kulture sa posebnim osvrtom na muziku, te analizu kulturne strategije pa do empirijskog dijela u kojem smo tražili mišljenja od ispitanika/ca dobili smo uvid u to kakvo je generalno stanje u kulturi i na muzičkoj sceni u Bosni i Hercegovini.

U nastavku ćemo izdvojiti par pjesama poznatijih muzičara kao i djela savremenih kompozitora u Bosni i Hercegovini da bismo vidjeli šta to oni izdvajaju kao značajne teme o kojima govore u svojim pjesmama.

Odlazak mladih iz Bosne i Hercegovine kao gorući problem je vrlo aktuelna tema posljednjih par godina te je našla svoje mjesto i u pjesmama, a neke od njih su:

*Pionirska*⁴⁴

⁴⁴ Dubioza kolektiv i Helem nejse: *Pionirska*. Album *Pjesmice za djecu i odrasle*, 2017.

„Pošaljimo mlade u dijasporu da rade
Da kopaju kanale i farbaju fasade
Pošaljimo mlade u dijasporu da rade
Da ribaju tanjire do kraja balade“

U okviru iste pjesme uvrštena je i tzv. *Funkcionerska himna* koja glasi:

„Danas kada postajem funkcioner
dajem časnu funkcionersku riječ
da će marljivo krasti i lagati
i zemlju strovaliti u dug

Da će voljeti našu neoliberalnu domovinu
kapitalističku, tranzicijsku
banana republiku
da će razvijati nepotizam i korupciju
i prosipati šuplju u koju ne vjeruje niko
da će oderati sve porezne obveznike
čijim parama kupujem socijalni mir“

Sledeća pjesma govori takođe govori o odlasku, ali u vidu razgovora iz ličnog iskustva:

*Egzil*⁴⁵

„Bosanski tempo, spor i samo smor
Socijala, ulica i hard core
Nemam ti šta pričat, sigurno nije ko gor
Poznaješ ovaj mordor i čopor
Mentalni mrak, zagadjen zrak
Biće opet rata, budi se strah
Sve je po starom, tapkamo u mjestu
Kao da 10 godina pišemo istu pjesmu“

...

⁴⁵ Frenkie, Kontra i Indigo: *Egzil*, 2018.

„Ovdje oporavak neće doć' dovjeka
I zato je opcija odlazak i ispočetka počet
Prije smo pili do zore i brinuli majku
A danas otvorim pivo kad smo na skajpu“

Problem nezaposlenosti kao i stranih političkih uticaja u Bosni i Hercegovini su pored prethodno navedenih odlazaka takođe veoma aktivna pitanja u politici. U prethodne dvije i po decenije kako ratnim razaranjem tako i neuspješnim ekonomskim oporavkom nakon rata zatvorene su fabrike i izvedeni pokušaji privatizacija. Političari uporno pokušavaju napraviti ekonomski napredak privlačenjima stranih investitora. O ovoj temi se govori u sledećoj pjesmi:

*Bosnia*⁴⁶

„Bosna, mala bara al' debila prepuna
Repčuga je moj lijek moja ljubav, moj svijet
Borba nam preostaje i poruka iz toga
Nema brige dok imamo braću s Bliskog Istoka

Oni će da grade, a naši će da rade
I uspjet će da zapošljavaju naše mlade
Pravit će hotele, motele, odmarališta
Vještačka jezera, bazene i igrališta

To je stav Bosne, uv'jek primamo goste
Koji daju gidu i imaju nas u vidu
Šuti i radi da ne dobiješ čušku
Jer da imaš šušku ne bi mor'o uzet' pušku“

...

„Dobro je dok ne tuku
Dobro je dok ne tuku
Ma samo nek' nije devedeset treć-a
I nek' Džekson ne grije klupu

Fabrike, fabrike imaju tu moć da ostaju u stečaju što nikad neće proći“

⁴⁶ Helem nejse *Bosnia*. Album *Go u gostima*, 2017.

Nacionalizam i fašizam su čini se neiscrpna tema:

51⁴⁷

„ako fašizam zakuca i na moja vrata
razmišljam da se priključim ovom moru izbjeglica
i posjetim one sa refugees welcome transparentima
ali iskustvo mi kaže da ih neću zateći kući
ili će me dočekati u dobro skrojenoj uniformi
fašizam nije u kukuruznim poljima i njivama
fašizam je pod asfaltom
u blatu naših predaka
to je krvna grupa koja svima daje
a najbolje se prima
kod onog što se lafo otima“

Direktna poruka:

„imam petdeset i jednu
nisam reakcionar ni cinik
ali imam par riječi koje mogu zazvučati tako
onima koji žele u antifašističku revoluciju
pa skinite se više sa društvenih mreža
neprijatelj unaprijed zna svaki vaš korak
osim ako to nije sve od koraka
organizacija mora biti hijerarhijski ustrojena
čvrsta nevidljiva i netransparentna
zajebite donacije fondacije festivalčice
i šta vam znači ono prigovor savjesti
hrana ne oružje
knjige ne municija
pa čovječe bolan oni će doći sa tenkovima“

...

⁴⁷ Damir Avdić 51. 2016.

*Jebeš rat*⁴⁸

„onima koji bi ratovali
ratujte
pišaće po vašim leševima“

...

*Avangarda*⁴⁹

„Konjuh planinom
ni vukovi ne zavijaju
sišli su u gradove
da popune kvote
sad bleje k'o ovce
kroz očnjake tuge
glavu dignu samo
da pozdrave tornjake
oči im ne svijetle
dlaka nema sjaj
ne miču se s mjesta
boje se slobode

Konjuh planinom
gaze drvosječe
sijeku svoje blago
za gazde i lopove
a svoju djecu šalju
po velikom svijetu
da šire svoju vjeru
i Peru tuđe guzice“

⁴⁸ Damir Avdić *Jebeš rat*. Album *Amerika*, 2017.

⁴⁹ Damir Avdić *Avangarda*. Album *Amerika*, 2017.

Što se tiče kompozicija savremene umjetničke muzike⁵⁰ generalno gledajući u Bosni i Hercegovini jedan broj kompozitora/ki komponuje bazirajući svoja djela na folkloru, dok drugi za teme svojih djela ne koriste folklor. Jedna od kompozicija koja u muzičkom smislu propituje politiku jeste *I am Composition, My name is Politika*. Kompozitorka ovog djela Hanan Hadžajlić objašnjava futuristički aspekt kompozicije i poveznicu sa političkim sistemom: „Futuristički aspekt improvizacije vezan je za filozofski kontekst; potencijalne nove mogućnosti izgradnje kompozicije u realnom vremenu, odnosno izgradnje političkog sistema. Interpretator svojim djelovanjem u svrhu individualnog progresa, pokušavanjem da prevaziđe asocijacije i historijske uticaje, simbolizira rat kao uslov za početak novog političkog sistema i progresa društva. Odnos slušaoca i kompozicije, predstavlja odnos pojedinca (posmatrača) i politike. Pojedinačni prati progres, očekuje određeni događaj, prateći efekte zasnovane zapravo na stabilnom, suštinski neprogresivnom sistemu. Zarobljen je u prostoru, koji čini njegova perspektiva vremena i postojanja elemenata unutar njega“ (Hadžajlić, 2016:117).

Potpuno suprotno od navedenih primjera je sledeća pjesma u čijem tekstu se mogu prepoznati dominantne vrijednosti (o čemu je pisano detaljnije u prethodnom poglavlju). U posljednjih par godinama nastao je veliki broj pjesama u čijim tekstovima se govori o strastima, opijatima i bahato-bogatim životnim stilovima. Sledеća pjesma je veoma popularna i dosegla je cifru od 102 miliona pregleda na You Tubu. Iako navedena pjesma ne šalje nikakvu određenu političku poruku, šalje društvenu. Mogli bismo reći „školski“ primjer tekstova današnjice:

*Ona 'e*⁵¹

„Ti akt si glavni u drami koju sebi režiram sam
mala izgleda k'o barbika
hvata panika me kad mi kaže -
odo sa drugarima van

Navikla je da se oko nje igra
i šta god poželi ima ona
htjeo to ja il' ne
je, je, htjeo to ja il' ne

⁵⁰ Pod ovim podrazumijevamo djela akademskih kompozitora koji stvaraju djela savremene umjetničke muzike, ili kako se to često u javnosti označava „ozbiljne“ muzike.

⁵¹ Jala Brat, Buba Corelli i Coby *Ona'e*. 2018.

Oči tvoje naivne
k'o zvijezde su sjajile
plavlje od Rajne
plave k'o Mayine

U, voli da kokain radi je
u, voli rolije i rarije
u, tijelo polije kamparijem
oko vrata zlatan Cartier“

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U istraživanju koje je sprovedeno putem intervjeta u pogledu nekih pitanja primijećeni su poprilično slični stavovi, dok za druga pitanja iznesena su potpuno različita mišljenja. S obzirom na to da je i sama percepcija uticaja politike na muzičko stvaralaštvo individualna odgovori koji smo dobijali najčešće nisu bili „crni“ ili „bijeli“. U istraživanju je učestovalo 7 muzičara/ki iz različitih gradova Bosne i Hercegovine (Sarajevo, Tuzla i Banja Luka). Od tog broja 3 kompozitora/ke savremene umjetničke muzike, 4 muzičara iz žanrova hip-hopa/rapa, punka, metala, rock-a. Pored muzičara dio istraživanja su bila dva novinara iz različitih medijskih kuća u Sarajevu i novinar/politolog iz Mostara.

Kada je u pitanju uticaj politike na nastanak i sadržaj muzičkih djela ispitanici su pokazali različita zapažanja. Jedan manji broj ispitanika je rekao da je politika inspirisala njihov rad i da je njihov rad akt socijalnog angažmana te da politika ima uticaj i na muzička djela, dok su drugi rekli da politika nema uticaj na muziku. Jedan broj ispitanika smatra da politika može imati uticaj ali da je to rijetko slučaj, odnosno da prepoznaju samo pojedinačne slučajeve kada je takva vrsta uticaj u pitanju. Uticaj politike neki od ispitanika prepoznaju kroz finansiranja institucija, drugi su ocijenili da je muzika „niskih strasti“ koja je najpopularnija danas u stvari sredstvo za ideološku i mitomansku manipulaciju masama.

Hipoteza *Politika ima značajan uticaj na nastanak i sadržaj muzičkih djela, te se različite političke ideologije mogu čitati kroz muziku* je zbog raznolikosti dobijenih odgovora djelimično potvrđena. Da li će se kroz pjesme (tekstove tih pjesama) prenosi određene poruke zavisi od samih muzičara i onoga šta oni žele da poruče svojim pjesmama. Tako je u slučaju Bosne i Hercegovine, a ovo se odnosi i generalno na globalnom nivou. Dakle, politika može, a i ne mora (u zavisnosti od gledišta samih muzičara) imati uticaj na muziku. Istraživanjem smo došli do zaključka da na teritoriji Bosne i Hercegovine djeluje mali broj pojedinaca i grupa čiju muziku možemo svrstati u društveno-angažovanu u smislu stvaranja pjesama čiji tekstovi se bave političkim i društvenim pitanjima čemu najbolje svjedoči zanemarljiv broj izdatih albuma u periodu od 2015. do 2019. godine sa ovakvim pjesmama. Dakle, muzika sa društveno-angažovanim sadržajem u Bosni i Hercegovini postoji, ali u jako niskom procentu. S druge strane popularnost novokomponovane⁵² muzike je vrlo interesantan fenomen koji se potencijalno može povezati sa važećim političkim ideologijama koje nemaju sluha za razvoj umjetnosti pa samim i tim i razvoj umjetničke muzike. U medijima su se pojavljivali snimci bosanskohercegovačkih političara koji evidentno u većem broju slučajeva

⁵² turbo folk, novokomponovana narodna muzika, cajke

uživaju u nekom muzičkom sadržaju koji je primjereno kafani nego na primjer koncertu klasične muzike. Interesantno je kako je novokomponovana muzika doživjela svoj procvat pod političkim ideologijama koje su nacionalističke i kako joj popularnost ne slabi. Može se izvesti pretpostavka da nacionalne političke ideologije koje vladaju u Bosni i Hercegovini na perfidan način svojom indolentnošću prema umjetničkoj muzici osnažuju procvat novokomponovane muzike. Ovo je tema koja bi se trebala istraživati u budućnosti.

Prva pomoćna hipoteza *Kulturne politike u Bosni i Hercegovini su pod uticajem nacionalnih politika* je potvrđena. Ispitanici su iznijeli mišljenje da su kulturne politike u potpunosti ili pokazuju tendenciju da prate trend nacionalnih politika. Što se tiče samih kulturnih politika više ispitanika je iznijelo mišljenje po kojem smatraju da ne postoje razvijene kulturne politike ili da iako postoje su neefikasne. Činjenica je da u Bosni i Hercegovini većina gradova nema kulturnu strategiju, a isti je slučaj i kada su kantoni u pitanju. Neki od ispitanika smatraju da su kulturne politike „skriveno nacionalne“ te da jačaju određene etničke strukture. Ipak, ispitanici su istakli da postoji jedan manji broj kulturnih institucija, pojedinaca i organizacija koje uspjevaju ostati neutralni na uticaje nacionalnih politika. Takođe je istaknuto da te iste institucije imaju velikih problema u radu zbog odsustva podrške države što smo navodeći par primjera i potvrdili. Primjećen je problem i kada su u pitanju budžeti institucija i sufinsaniranja koji su u stvari glavni instrumenti kulturnih politika.

Analizirajući rezultate tri konkursa Federalnog Ministarstva kulture Federacije Bosne i Hercegovine došli smo do zaključka da kada je u pitanju muzika postoji značajno veća brojčana zastupljenost folklornih manifestacija u odnosu na manifestacije drugih žanrova. Kao i to da su postotci zastupljenosti umjetničke muzike praktično nepostojeći. U istraživanju (u cilju komparacije) smo željeli iznijeti i rezultate nekih drugih konkursa za sufinsaniranje kulturnih događaja koja raspisuju druga ministarstava za kulturu međutim naišli smo na prepreku u vidu neobljavljivanja rezultata istih na web stranicama ministarstava, a ako i postoji link da su nekada bili objavljeni nije moguće pristupiti dokumentu. Zbog toga nije se mogla napraviti komparacija preferencija kada je u pitanju sufinsaniranje ministarstava za kulturu na nivou Bosne i Hercegovine. U nekim slučajevima mogu se naći javni pozivi za konkurse, međutim nema dostupnih rezultata konkursa što ukazuje na to da ne postoji transparentnost u objavljivanju rezultata ovakvih konkursa.

Druga pomoćna hipoteza *Muzika u Bosni i Hercegovini je jedan od mehanizama za izražavanje bunta protiv vladajućih političkih elita* je potvrđena u pogledu da su ispitanici potvrdili da postoje pojedinci i grupe koji koriste muziku da bi izražavali bunt protiv političkih elita. Međutim taj broj je mali. Putem istraživanja smo došli do informacije da

danasm u odnosu na period od prije deceniju stvara mnogo manje društveno-angažovanih muzičara u Bosni i Hercegovini. Dakle, muzika jest jedan od mehanizama za izražavanje bunta u Bosni i Hercegovini, ali se koristi rijetko. U samom radu je navedeno par slučajeva u kojima su muzičari podržavali proteste u Bosni i Hercegovini te je u tim slučajevima muzika bila jedan od mehanizama bunta. Iako bunt vezujemo najčešće za određene muzičke žanrove u čijim se pjesmama jasno tekstom direktno govori o politici u ovom istraživanju je veoma interesantno objašnjen uticaj umjetničke muzike. Kompozitor Ališer Sijarić kaže: "Umjetnost ne mora nužno da bude politički ili društveno angažirana da bi izrazila svoj kritički stav spram postojećih društvenih odnosa. Dovoljno je da bude „samo“ umjetnost. (U svojoj modernističkoj konцепцијi umjetnost je uvijek subverzivna). Već sami čin postavljanja nekog umjetničkog djela, koje supstancialno dovodi u pitanje postojeći javni diskurs određenog kulturno-političkog i/ili društvenog ambijenta, zapravo je politički statement *par excellence*." Treća pomoćna hipoteza *Društveno-angažovano muzičko stvaralaštvo ima slab uticaj na promjenu vladajućih politika* je potvrđena. Ispitanici su većinski izrazili mišljenje da je uticaj muzike na politiku nepostojeći ili zanemarljiv te u ovom smislu ocjena uticaja društveno-angažovane muzike je poprilično nepovoljna u pravcu ikakvog realnog uticaja svih tih društveno-angažovanih pjesama. Na kraju nas je zanimalo šta ispitanici misle o dostupnosti ideološko obojenog sadržaja u javnosti. Oni su se jednoglasno složili sa tim da su ovakvi sadržaji veoma dostupni u javnom prostoru te je hipoteza *Ideološki obojeni sadržaji su veoma dostupni u javnom prostoru Bosne i Hercegovine* potvrđena. Javni prostor je mjesto „sudara“ nacionalističkih politika te je činjenica da političari zauzimaju najviše medijskog prostora. Ispitanici su kao prostor za moguće izražavanje alternativnih mišljenja u odnosu na tradicionalne medije istakli internet i društvene mreže. Poruke koje se šalju kroz taj javni prostor su važne jer utiču na društvo i na percepciju problema. U konkurenciji priča o nacionalizmu i etničkim podjelama ima veoma malo mjesta za umjetnost i kulturu. Vlast koristi umjetnost tek toliko kada im zatreba za određene događaje kada se treba pokazati pred nekim da ipak postoji umjetnost u Bosni i Hercegovini. U svim ostalim slučajevima umjetnosti (kao i nauči) se budžeti prvi smanjuju.

Istraživanjem se došlo do zaključka da je pozicija umjetnosti, a samim tim i umjetničke muzike jako loša. Kako su ispitanici više puta istakli „Umjetnost je na margini“. Zbog ovoga u Bosni i Hercegovini aktivno stvara mali broj kompozitora/ki, ne postoji sistemsko ulaganje u razvoj tehnologije koja je potrebna savremenim kompozitorima i ne postoji sistemska podrška države kompozitorima/cama. Ako se ovakav trend nastavi očekivano je da će razvoj

savremenog muzičkog stvaralaštva biti i dalje na „plećima“ pojedinaca ako i oni ne odluče da odu iz zemlje kao što su to mnogi uradili do sada zbog nemogućnosti egzistencije i razvoja.

Što se tiče društveno-angažovane muzike zaključeno je da se u Bosni i Hercegovini muzika malo koristi kao bunt te da je uticaj iste na politiku zanemarljiv. Veoma je problematično što je muzička scena osiromašila muzičarima alternativnih žanrova te što na nivou cijele države aktivno djeluje jako mali broj pojedinaca i muzičkih grupa angažovanog tipa.

Popularnost novokomponovane muzike je veoma uočljiva, a posebno su problematične poruke koje se šire putem iste. Sevdah kao muzički žanr je doživio modernizacijom svoj procvat, a ideja o favorizaciji folklora kao najboljeg pokazatelja etničkog dominira. Primjećeno je kako se pod kulturom jako često uzima samo tradicija kao ono najbolje iz Bosne i Hercegovine, a da se zaboravlja dati podrška novom koje bi moralo nastajati sada i biti progresivno. Čini se da je prostor za progresivno sveden na minimum i da se na svaki pokušaj nečeg novog gleda sa strepnjom. Sigurno je da je u institucijama koje raspoređuju novac za kulturu potrebna neka nova, progresivna grupa ljudi koja razumije sam pojam kulture i ima sposobnost da iskoristi sve što umjetnici/e u Bosni i Hercegovini imaju da pruže. A prije njih, potrebni su ljudi na rukovodećim mjestima koji shvataju značaj kulture i umjetnosti za razvoj jedne države. Takođe potrebno je tamo gdje nema kulturnih strategija da budu donese, a gdje ih ima neophodna je bolja implementacija jer je kroz par primjera zaključeno da ciljevi Strategije kulturne politike u Bosni i Hercegovini za ovih 12 godina nisu ispunjeni.

BIBLIOGRAFIJA

Knjige

- Aristotel. *Politika*. Zagreb: Globus, 1988.
- Andreis, J. (1966) *Historija muzike- I svezak*. 2. izd. Zagreb: Školska knjiga
- Božović, R. (1998) *Lavirint kulture*. 2 izd. Beograd: Politeia
- Cox, R. et al. (1973) *The Anatomy of Influence: Decision Making in International Organization*. New Haven: Yale University Press
- Čavlović, I. (2016) *Eseji o muzici ili nacrt za socijalnu historiju muzike u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu
- Eliot, T.S (1995) *Ka definiciji kulture*. Niš: Prosveta
- Frojd, S. (1969) *Iz kulture i umetnosti*. Novi Sad: Matica srpska
- Gellner, E. (1998) *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura
- Giddens, A. (2007) *Sociologija*. 4. izd. Zagreb: Nakladni zavod Globus
- Hejvud, E. (2004) *Politika*. Beograd: Clio
- Jović, D. (2003) *Jugoslavija- država koja je odumrla*. Zagreb: Prometej
- Kroeber, A.L.; Kluckhohn, C. (1952) *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge: Peabody Museum
- Macchiaveli. *Vladalac*. Preveo B. Janković. Beograd: IP Knjiga, 2003.
- Moren, E. (1979) *Duh vremena*. Beograd: Beogradsko grafičko-izdavački zavod
- Platon. *Država*. 5 izd. Beograd: Beogradsko grafičko-izdavački zavod, 2002
- Parekh, B. (2008) *Nova politika identiteta: politička načela za međuovisni svijet*. Zagreb: Politička kultura
- Ristivojević, M. (2013) *Muzika sveta kao novi oblik tradicije*. Beograd: Srpski genealoški centar
- Stepanov, R. (2008) *Uvod u politiku i politički sistem: Polity/Politics/Policy*. Novi Sad: Meditarran publishing
- Taylor, E. (1924) *Primitive culture*. New York: Brentano's
- Vujaklija, M. (1996/97) *Leksikon stranih reči i izraza*. 5 izd. Beograd: Prosveta

Young, J. (2010) *Friedrich Nietzsche: A Philosophical Biography*. Cambridge: Cambridge University Press

Doktorske disertacije, naučni tekstovi i studije

- Ambrose, K. (2012). Influence. *Studies in Iconography*, 33, 197-206. URL: https://www.jstor.org/stable/23924283?seq=1#metadata_info_tab_contents (10.05.2020)
- Arts, B., & Verschuren, P. (1999). Assessing Political Influence in Complex Decision-Making: An Instrument Based on Triangulation. *International Political Science Review / Revue Internationale De Science Politique*, 20(4), 411-424. URL: https://www.jstor.org/stable/1601404?seq=1#metadata_info_tab_contents (24.04.2020)
- Bakić, S. (2017) *Kontroverze recepcije kulture: tipologije kulturnih potreba i ukusa građana Bosne i Hercegovine*. Doktorska disertacija. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu
- Birešev, A. (2006) Kulturna politika u teoriji. *Kultura*, 116/117, str. 187-216.
- Boroch, Robert. (2016) A Formal Concept of Culture in the Classification of Alfred L. Kroeber and Clyde Kluckhohn. XXV. 61-101.
- Čačić-Kumpes, J. (2004) Politike reguliranja kulturne i etničke različitosti: o pojmovima i njihovoj upotrebi. *Migracijske i etničke teme*, XX (2-3), str. 143-159
- Grahovac, M; Pandrc. N. (2018) Značaj organizacione kulture i njen uticaj na integrisanost državne uprave. *Ekonomija-teorija i praksa*, XI (2), str. 64-74
- Hadžajlić, Hanan, I am Composition my name is Politika za flautu/bas flautu, digitalni i analogni proces (BOSS VE - 20, MOOG Cluster Flux), u: Zulić, H. (ur.) i Guja, Z. (ur.), *Mladi kompozitori Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo: Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu, 2016: 116–120.
- Higgins, K. (2018). Connecting Music to Ethics. *College Music Symposium*, 58(3), 1-20. URL: www.jstor.org/stable/26608534 (12.06.2020)
- Kapidžić, D. (2017). Segmentirani stranački sustav Bosne i Hercegovine. *Političke perspektive*, 7 (1-2), 7-23. <https://doi.org/10.20901/pp.7.1-2.01>
- Lačević, F. (2002) Stvaralaštvo u umjetnosti- šta je stvaralaštvo u muzici? U: Čavlović, I. ur. „*Muzika u društvu“ zbornik radova*. Sarajevo: Muzikološko društvo FBiH, Muzička akademija u Sarajevu

- Lewis, G.H (1985) The Role of Music in Popular Social Movements: A Theory and Case Study of the Island State of Hawaii, USA. *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music* 16 (2), str. 153-62. URL: https://www.jstor.org/stable/836774?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents (11.06.2020)
- Powers, R. C. (1967) Power actors and social change- *Part I Journal of Corporative Extension*, 5. URL: <https://joe.cfaes.ohio-state.edu/joe/1967fall/1967-3-a3.pdf> (20.04.2020)
- Petković, J.S (2015) *Kulturna dimenzija razvoja urbanog i ruralnog društva u procesu modernizacije i evrointegracije Srbije (istraživanje kulturne participacije gradskog i seoskog stanovništva Grada Niša)* Doktorska disertacija. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Ranković, D. (1973) Dileme kulturne politike. *Kultura*, 21, str. 193-201.
- Ristivojević, M. (2013) Muzika kao kulturni fenomen. *Etnoantropološki problemi* 8 (2), str. 441-451.

Izvještaji, strategije i zakoni

Federalni zavod za programiranje razvoja (2010). *Strategija razvoja Federacije BiH 2010. - 2020. godine*. URL:
<http://fmks.gov.ba/stara/kultura/legislativa/strategije/StrategijarazvojaFBiH2010-2020.pdf>
(29.05.2020)

Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine (2008). *Strategija kulturne politike u BiH*. URL: <http://www.msb.gov.ba/dokumenti/AB38712.pdf> (29.05.2020)

Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine (2020) *Rezultati poslovanja Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 2015.-2019.* URL:

https://www.zemaljskimuzej.ba/sites/default/files/field_attachment/izvjestaj.pdf (25.05.2020)

Službeni glasnik Bosne i Hercegovine (2010) *Zakon o kolektivnom ostvarivanju autorskog i srodnog zakona*. Sarajevo: JP NIO Službeni list Bosne i Hercegovine, 63/10

Autorski članci na internet portalima i ostali internet izvori

Boračić-Mršo, S. (2013) *JMBG protesti u Sarajevu: Demonstranti političarima "dali otkaz"*. Radio Slobodna Evropa, datum pristupa: 13.06.2020,

<<https://www.slobodnaevropa.org/a/jmbg-protesti-u-sarajevu-vlast-zasluzuje-samo-otkaz/25032768.html>

Elamin, M.; Ismail, T. (2019) *The many mothers of Sudan's revolution*. *Aljazeera*, datum pristupa: 12.05.2020, < https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/ala-salah-sudanese-mothers-190501175500137.html?fbclid=IwAR1xn0jQuOcA0qa84hH6q89jnGvioD_y35XAPa1921mHlrG27ShM_p5YiN0

Pareles, J. (2014) Pete Seeger, Champion of Folk Music and Social Change, Dies at 94. *The New York Times*, datum pristupa: 11.05.2020,

<<https://www.nytimes.com/2014/01/29/arts/music/pete-seeger-songwriter-and-champion-of-folk-music-dies-at-94.html>

Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine 2017, *Dvije godine od ponovnog otvaranja Zemaljskog muzeja BiH*, datum pristupa: 10.05.2020, < <https://www.zemaljskimuzej.ba/bs/vijesti/dvije-godine-od-ponovnog-otvaranja-zemaljskog-muzeja-bih>

N1 BiH 2019, *Ministarstvo prosvjete i kulture RS osuđuje sufinansiranje Zemaljskog muzeja BiH*, datum pristupa: 10.05.2020, < <http://ba.n1info.com/Vijesti/a319802/Ministarstvo-prosvjete-i-kulture-RS-osudjuje-sufinansiranje-Zemaljskog-muzeja-BiH.html>

Klix 2019, *Ko koči izgradnju muzeja Ars Aevi: Grad Sarajevo i Vlada KS se međusobno optužuju*, datum pristupa: 10.05.2020, < <https://www.klix.ba/magazin/kultura/ko-koci-izgradnju-muzeja-ars-aevi-grad-sarajevo-i-vlada-ks-se-medjusobno-optuzuju/191018144>

Klix 2019, *Prvi korak ka izgradnji Muzeja Ars Aevi: Htjeli su ga ugasiti, spasili ga umjetnici*, datum pristupa: 10.05.2020, < <https://www.klix.ba/magazin/kultura/prvi-korak-ka-izgradnji-muzeja-ars-aevi-htjeli-su-ga-ugasiti-spasili-ga-umjetnici/181129040>

SFF, *Sarajevo Film Festival gradu omogućuje priliv od 51,6 miliona KM i pozitivno utječe na međunarodnu percepciju Bosne i Hercegovin*, datum pristupa: 20.05.2020, < <https://www.sff.ba/novost/10853/sarajevo-film-festival-gradu-omogucuje-priliv-od-516-miliona-km-i-pozitivno-utjece-na-medunarodnu-percepciju-bosne-i-hercegovine>

Radio Slobodna Evropa 2020, *Sarajevo 'štedi' na Zemaljskom muzeju*, datum pristupa: 21.05.2020, < <https://www.slobodnaevropa.org/a/sarajevo-zemljaski-muzej/30432132.html>

People's World 2011, *Pete Seeger on the power of songs, an interview*, datum pristupa: 13.06.2020, < <https://peoplesworld.org/article/pete-seeger-on-the-power-of-songs-an-interview/>

OHR 1999, *Decision imposing the Law on the National Anthem of BiH*, datum pristupa: 12.06.2020,
<https://web.archive.org/web/20030709125629/http://www.ohr.int/decisions/statemattersdec/default.asp?content_id=354

BBC 2019, *Omar al-Bashir: Sudan military coup topples ruler after protests*, datum pristupa: 28.05.2020, <<https://www.bbc.com/news/world-africa-47891470>

Aljazeera Balkans 2015, *BiH: Zatvorska kazna zbog paljenja zgrade Predsjedništva*, datum pristupa: 27.05.2020,< <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/bih-zatvorska-kazna-zbog-paljenja-zgrade-predsjednistva>(29.04.2020)

Aljazeera Balkans 2013, *Završen protest za JMBG uz pomoć bh. bendova*, datum pristupa: 05.05.2020, <<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zavrsen-protest-za-jmbg-uz-pomoc-bh-bendova>

Radio Slobodna Evropa 2019, *Brenton Tarrant optužen za ubistva na Novom Zelandu*, datum pristupa: 15.05.2020, <<https://www.slobodnaevropa.org/a/29824912.html>

Tekstovi.net-galerija muzičkih tekstova 2017, *Pionirska (feat Helem Nejse)*, datum pristupa: 10.07.2020, <<https://tekstovi.net/2,1831,54908.html>

Tekstovi-pesama.com, *Egzil*, datum pristupa: 10.07.2020, <<https://tekstovi-pesama.com/frenkie-x-kontra-x-indigo/egzil/977774/>

Karaoketexty, *Bosnia*, datum pristupa: 12.07.2020, <<https://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/helem-nejse/bosnia-841626>

Tekstovi.net-galerija muzičkih tekstova 2018, *Ona 'e*, datum pristupa: 09.07.2020,
<<https://tekstovi.net/2,2914,56481.html>

Bandcamp, *51*, datum pristupa: 12.07.2020, <<https://damiravdic.bandcamp.com/track/51>

Bandcamp, *Jebeš rat*, datum pristupa: 15.07.2020,
<<https://damiravdic.bandcamp.com/track/jebe-rat>

PRILOZI

Pitanja postavljena ispitanicima u istraživanju

1. Smatrate li da politika ima značajan uticaj na nastanak i sadržaj muzičkih djela te da se različite političke ideologije mogu čitati kroz muzičko stvaralaštvo?
2. Šta mislite o kulturnim politikama u Bosni i Hercegovini? Koliko su pod uticajem nacionalnih politika?
3. Koliko se muzika u Bosni i Hercegovini koristi kao sredstvo bunda protiv vladajućih političkih elita?
4. Da li i koliko društveno angažovana muzika može uticati na promjenu svijesti u društvu i na promjenu vladajućih politika?
5. Da li smatrate da su ideoško obojeni sadržaji veoma dostupni u javnom prostoru u Bosni i Hercegovini?

Biografija kandidatkinje

Rođena sam 1994. godine u Podgorici gdje sam završila Srednju školu za muzičke talente „Andre Navarra“ i Srednju školu za srednje i više stručno obrazovanje „Sergije Stanić“.

Studirala sam na Muzičkoj akademiji u Sarajevu i Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, a zahvaljujući Erasmus+ i CMEPIUS stipendijama master studij sam pohađala i na Akademiji za glasbo u Ljubljani i Conservatori di Musica „Guiseppe Tartini“ u Trstu. Magistrirala sam na odsjeku za muzičku umjetnost-smjer harmonika 2017. godine, a za postignute rezultate u toku bachelor i master studija dobila sam dvije Zlatne značke Univerziteta u Sarajevu.

Bachelor studij na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu na odsjeku za politologiju-opšti smjer sam završila 2018. godine nakon čega sam nastavila master studij na odsjeku za upravljanje državom.

Kao umjetnica posvećena sam popularizaciji harmonike kao umjetničkog instrumenta. Do sada sam posredstvom takmičenja, koncerata i masterclassova nastupila u Austriji, Sloveniji, Italiji, Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. U toku školovanja osvojila sam osam međunarodnih i dvije republičke nagrade te mi je 2016. godine dodijeljenja Zahvalnica za doprinos razvoju muzičke kulture u Rožajama. 2019. godine sam izvela svjetsku premijeru djela *Drvo nade* koje predstavlja prvo djelo za harmoniku ikada napisano od strane kompozitorke iz Crne Gore, a 2020. godine italijanski kompozitor Corrado Rojac za mene je napisao i posvetio djelo *Riflessi nel bianco*. Iste godine sam objavila svoj prvi digitalni album i knjigu *Muzička razglednica iz Crne Gore*.

U toku školovanja volontirala sam u više nevladinih organizacija.

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

Stranica 75 od 81

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
IZJAVA o autentičnosti radova

Naziv odsjeka i/ili katedre: Politologija- Upravljanje državom

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Amela Frličkić

Naslov rada: Uticaj politike na muzičko stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini u periodu od 2015. do 2019. godine

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 75

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum
Potpis
